

PRIKAZI / REVIEWS

Ewa Wróblewska-Trochimiuk,
Umjetnost na marginama. Hrvatski
politički plakat u 19. i 20. stoljeću,
 Institut za etnologiju i folkloristiku i
 Institut za slavistiku Poljske akademije
 znanosti, Zagreb 2019., 281 str.

Iako je doba interneta, virtualnih medija i sustava komuniciranja do neke mjere oduzelo vizualni primat papirnatim medijima, metode oglašavanja u javnom prostoru ostale su jednako učinkovite. Plakati su dio javnog prostora, dio grada, oni s njim i njegovim tokovima dišu i neprestano se mijenjaju. Međutim, plakati su i svojevrsna umjetnička djela, dizajnirana i promišljena, ali slojevita. Njihov je utjecaj namjeran, recepcija očekivana, a intencija može varirati od upute za čistoću tijela, predizborne kampanje pa do provokacije ustaljenih shvaćanja seksualnosti. Sve navedeno pruža vrlo plodno polje za analizu i razradu metodama vizualne antropologije, kojom se bavila poljska znanstvenica Ewa Wróblewska-Trochimiuk u knjizi *Umjetnost na marginama: hrvatski politički plakat u 19. i 20. stoljeću*, što je ujedno i tema kojom je doktorirala na kulturnim studijima na Sveučilištu u Varšavi. Doista, autorica je vrlo lucidno primijetila izostanak kritičkog bavljenja političkim plakatom na području Hrvatske i vrlo marginalno razumijevanje plakata kao umjetničke forme. Njezino je opsežno i precizno istraživanje još impresivnije jer je autorica izmještena iz hrvatskog konteksta, što je pak nije spriječilo da jasno i koncizno percipira sve mijene koje su se zbivale u hrvatskom društvu od 19. stoljeća naovamo. Za minucioznost autoričina istraživanja indikativna je i činjenica da se brojni plakati prikazani u knjizi nalaze u njezinu privatnom arhivu, u čemu se očituje njezina neprikosnovena predanost istraživanju ove teme.

Knjiga *Umjetnost na marginama: hrvatski politički plakat u 19. i 20. stoljeću* nudi povijesni presjek plakatnog stvaralaštva na području Hrvatske koji je u suštini vrlo sličan klasičnom povijesnoumjetničkom razmatranju s obzirom na ikonografski i strukturno-semiotički aspekt analize. Međutim, samo postavljanje teme "političkog" širi kontekst pregleda, gdje autorica plakate tretira kao znakove vremena iz antropološke perspektive. Također, valja napomenuti da je ideja "političkog" shvaćena kao dio svakodnevice, odnosno podrazumijevajući da je politika utkana u svaku poru našeg društva i naše svakodnevice. To je odredilo i dijapazon plakata koje je autorica analizirala u ovom djelu – od ratnog plakata, svesokolskih sletova, različitih aktivizama, predizbornih kampanja, propaganda, turističkog plakata, ali i apela za higijenom tijela.

Naime, autorica nerijetko problematizira tijelo kao instrumentalizirano aktualnim političkim tendencijama i previranjima. Tijelo koje služi radu, ratovanju i obnašanju pojedinih funkcija najprisutnije je kao motiv tijekom 19. i 20. stoljeća, odnosno naglašeno tijekom perioda ratovanja i kulta tijela koji je kroz različite dimenzije konstruirao temelje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Tako posebno valja istaknuti jedan od plakata koji se nalazi u privatnom arhivu autorice *Poslije rada, prije jela* Emila Vičića iz 1947. godine, a koji prikazuje krupni plan pranja ruku uz detalj crvene zvijezde koji se nalazi na ručniku nalik na židovski talit. Autorica navodi kako su te vrste plakata (odnosno apeli za brigu o vlastitom zdravlju) svjedočanstvo o "instrumentalizaciji tijela i iskorištavanju tjelesne discipline i higijene radi ideje napretka" (str. 45). Wróblewska-Trochimiuk interpretira korištenje motiva spomenutog ručnika kao asocijaciju na religijski običaj, ritual ablucije, koji je pak u ovom kontekstu lišen svojeg teološkog značenja.

Spominjući religijske motive, valja se osvrnuti i na upliv katoličke vjere u sfere političkog, što je zorno prikazano na plakatima iz devedesetih godina. Ondje simboli katoličke vjere, pa i samo njezino spominjanje čine razlikovno svojstvo spram ratnih okupatora te oživotvoruju identitet kojim se stabilizira poljuljani duh naroda. S druge strane, te elemente koriste i pripadnici Hrvatske demokratske stranke/zajednice u svojim predizbornim kampanjama, kako bi jasno doznačili svoju ulogu tijekom rata. Međutim, autorica religiju spominje i u drugim kontekstima, gdje kao zoran primjer daje plakat za predstavu *Fine mrtve djevojke* iz 2013. godine, rad Vanje Cuculića iz studija Cuculić, koji je proizveo mnoge prijemore na različitim frontovima. Naime, plakat prikazuje dvije kičaste figurice bogorodice u ljubavnom zagrljaju koje manifestno ilustriraju temu predstave – lezbijsku ljubav u iskrivljenom zrcalu hrvatskog društva. Autorica analizira reakcije Crkve i manifestacije njezinih političkih interesa, kao i subverzivne odgovore kulturnih djelatnika. Ispod površine nazire se već započeta teza tjelesnog kao političkog. Seksualno i reproduktivno tijelo instrumentalizirano je politički, pa tako postaje jedna od središnjih tema plakata koje Wróblewska-Trochimiuk interpretira. Ovdje ponajviše ističem seriju *Hrvatski proizvod* Vlaste Delimar iz 2000., zatim plakat za *Queer Zagreb* iz 2007., kao i plakat *Gola činjenica* Radija 101 iz 2009. godine (također iz privatnog arhiva autorice) koji se koriste vizualnim jezikom nagog tijela kako bi potaknuli javnu diskusiju tabu tema.

Upravo ta recepcija publike koju Wróblewska-Trochimiuk postavlja kao jednakopravnu povijesnoumjetničkim činjenicama čini iskorak u akademskom pisanju o ovoj temi i najzad čini uporište autoričinoj tezi o tome da je "plakat ogledalo u kojem se fragmentarno zrcale različiti društveni procesi" te da je gotovo oduvijek bio "predmetom političkog interesa" (str. 235). Nadalje, karakteristična demokratičnost plakata i njegovo prisustvo u javnom prostoru grada otvaraju daljnje obzore istraživanja u okvirima vizualne antropologije, ali i urbane antropologije budući da plakati nisu samo pasivni dio gradskog pejzaža nego i sudjeluju u stvaranju prostora. Iako je autorica ovoj temi posvetila tek omanji segment ove impresivne publikacije, time je postavila usmjerenje daljnjem promišljanju kompleksne teme političkog plakata.

Maja Flajsig

Sanja Đurin, "Hrvati su brand u Čileu".
Diskursi uspješnosti i pripadanja,
 Institut za etnologiju i folkloristiku,
 Zagreb 2020., 215 str.

Knjiga Sanje Đurin "*Hrvati su brand u Čileu*": *diskursi uspješnosti i pripadanja* bavi se dosad nedovoljno osvijetljenim aspektima hrvatskog iseljništva kao društveno i ekonomski uspješne populacije, rasvjetljujući uzroke njegova uspinjanja na klasnoj ljestvici tijekom naseljavanja i različitih rasnih, klasnih i nacionalnih politika države Čile.

Polazeći od činjenice da u postojećoj, većinom povijesnoj i sociološkoj literaturi o hrvatskim iseljenicima u Čileu prevladavaju iskazi u kojima se potomci hrvatskih iseljenika opisuju kao uspješni ljudi koji uživaju veliki društveni ugled, autorica po svom prvom terenskom istraživanju u čileanskoj regiji Magallanes postupno otkriva karakter tog narativa kao "konstruiranog hegemonijskog sjećanja", susrećući se s mnogolikim i nejednolikim licima iseljeničke društvene stvarnosti, odnosno diskursima "koji su u neprestanom prožimanju, intertekstualnom mreženju i antagonističkom odnosu".

"Upravo zbog utjecaja toga dominantnog diskursa su mi", kaže autorica, "gotovo promicale pred očima činjenice koje su oponirale moćnom i samodopadljivom govoru o uspjehu i visokom društvenom statusu potomaka Hrvata. Naime, iako su već moje prve posjete kućama pojedinih potomaka Hrvata svjedočile o postojanju hrvatskih potomaka nižeg socijalnog statusa i suprotstavljale se toj općeprihvaćenoj istini, njihov niži socijalni status nisam vidjela, prepoznala, verbalizirala, o njemu razgovarala. No, nakon dužeg vremena provedenog s njima, moji su sugovornici rado progovorili o slojevitosti i problemima zajednice kojom sam se odlučila baviti" (str. 16).

Nadalje će se, uz pomoć obilnog i raznolikog korpusa historiografske, sociološke i teorijske literature, postupno otkrivati i dodatna, možda i presudno određujuća dimenzija za temeljni status hrvatskog iseljeničtva u Čileu, gdje socijalnoklasna dimenzija, iako važan marker društvenog uspjeha, nije jedini kriterij određenja neke imigrantske skupine kao uspješne.

Analiza koja polazi od pitanja na koji način je ta uspješnost konstruirana i koje su društvene norme u kojima se ona artikulira stoga skreće na problem načina na koji taj status postavlja hrvatske useljenike u Čileu u različitu poziciju spram ostalih useljenika, odnosno spram domo-rodačkog i mističkog stanovništva.

Prije nego nas uvede u složeno i inovativno polje interpretacije, koje se, vješto ih kombinirajući, kreće mahom unutar teorije diskursa i postkolonijalne teorije, knjiga nudi detaljnu društveno-povijesnu deskripciju okolnosti hrvatskog iseljavanja i prebivanja u Čileu od kraja devetnaestog stoljeća sve do danas, kad ondje živi oko dvjesto tisuća osoba hrvatskog podrijetla.

Pomna i iznimno slojevita argumentacija ovoga djela vođena je postupno kroz niz temat-skoproblemskih cjelina: "Uvod"; "Nevolje s temom"; "Magallanes: brojevi, statistike i sjećanja"; "Retorika povijesnoga teksta: stvaranje kolektivnog sjećanja o Hrvatima u Magallanesu na primjeru povijesnih monografija"; "Uspjeh: diskurzivno konstruiranje kriterija društvenog pozicioniranja", sve do završnog i zaključnog poglavlja "Kako su Hrvati postali brend: bjelačka privilegiranost kao brendiranje", u kojem će se, u kolopletu čileanske kolonijalne povijesti, stvaranja nacionalnog mita, radničkih borbi, uloge crkve itd., pokazati presudna uloga bjelačke privilegiranosti za klasno uspinjanje (i) hrvatskog iseljeničtva u Čileu.

Posebnu heurističku i analitičku vrijednost knjige predstavlja jasno epistemološko i metodološko utemeljenje u kritičkim smjerovima moderne kulturne antropologije, posebice kada je riječ o empirijskim nalazima višestrukih autoričinih terenskih istraživanja, boravaka, razgovora i druženja s hrvatskim iseljenicima. Oni ovdje ne predstavljaju samo bogati etnografski materijal nego su i mjesta autentične spoznaje situacije i eksplikatorne snage koja dubinski podržavaju snažne analitičke zaključke o prožimanju kolonizatorskih politika i stvaranja nacionalnih država, sponi rasizma i uspona kapitalizma, nadmetanju identitarnih mitova i prešućenih sadržaja te potiranih aktera koji su se probili svojim glasom u ovoj, svakako, prijelomnoj knjizi.

Ines Prica

Lydia Sklevicky, *Žene i moć. Povijesna geneza jednog interesa*, ur. Andrea Feldman i Marijana Kardum, Institut za etnologiju i folkloristiku i Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2020., 280 str.

Novoobjavljena knjiga pod naslovom *Žene i moć: povijesna geneza jednog interesa* u izdanju Instituta za etnologiju i folkloristiku i Hrvatske sveučilišne naklade dragocjeno je osvježanje u području znanstvene produkcije posvećeno povijesnim kontradikcijama ženskog organiziranja u jugoslavenskom kontekstu. Kažem dragocjeno, jer se onome što se povijesno naziva "ženskim pitanjem" posljednjih desetljeća rijetko posvećuje znanstvena pažnja pa su rupe u spoznajama o procesu emancipacije žena, kao i izostanak kritičke analize historijskih uvjeta njihova neuspjeha poprilični. Tome valja pridodati i kroničan nedostatak znanstvene produkcije koja narative gradi na podlozi feminističke teorije koja se uslijed retradicionizacije društvenih odnosa, a koja nije zaobišla ni akademsku zajednicu, pogurnula na margine znanstvene produkcije. U tom je kontekstu publikacija *Žene i moć: povijesna geneza jednog interesa* prijeko potrebno, ujedno i neobično, posthumno izdanje koje objedinjuje dva rada autorice Lydie Sklevicky. Ta tragično poginula (1990.) pionirska istraživačica ženske povijesti na našim područjima jedna je od rijetkih sociologinja/etnologinja/povjesničarki svoga vremena koja je znanstvene narative stvarala na podlozi suvremenih teorijskih postulata onoga što danas nazivamo feminizmom drugog vala. Njezin doprinos internacionalizaciji lokalne znanstvene produkcije, kao i prilično hrabra istraživanja kompleksnih odnosa između feminizma i komunizma, odnosno socijalizma i spremnost da se odupre dominantom trendu monopolizacije historiografskih narativa koji često zvuče prije kao hagiografije ranokršćanskih svetaca nego znanstvena literatura (posebno radovi iz povijesti narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije), da parafraziram opasku iz uvodnika koji supotpisuju urednice Andrea Feldman i Marija Kardum, čine Sklevicky iznimnom i danas itekako aktualnom istraživačicom. No, to nije bio jedini poticaj spomenutim znanstvenicama da reaktualiziraju rad Lydie Sklevicky. Za njih ova knjiga predstavlja i ključnu poveznicu među generacijama koje su preživjele komunizam i onima koje su rođene nakon tranzicije 90-ih i koje nisu iskusile jugoslavensko razdoblje. Upravo ovim potonjima valja prenijeti, za svoje vrijeme, izrazito progresivan i originalan znanstveni uvid o ženskom pitanju. Stoga se odluka da se spoje dva Lydijina rada, njezin magistarski rad i doktorska disertacija, a kako bi se unutar korica jedne knjige pred čitatelje podastro kontinuitet problematike povijesti ženske emancipacije čiji je ključni fokus formiranje i rasformiranje Antifašističkog fronta žena (AFŽ), najmasovnije progresivne ženske organizacije na jugoslavenskom prostoru, čini itekako opravdanom. Za realizaciju ovog projekta treba zahvaliti Milošu Uroševiću, Mihaeli Blagaić Kišiček i Anamariji Starčević Štambuk (koja je radila koordinaciju i uredničke poslove u vezi sadržaja, ispravaka i autorskih prava, suradnje s urednicama), koji su rukopise ovih radova izvukli iz dokumentacije Instituta za etnologiju i folkloristiku i digitalizirali ih.

Knjiga je podijeljena u četiri poglavlja. Prvo "Karakteristike organiziranog djelovanja žena u Jugoslaviji" proizlazi iz magistarskoga rada, a predstavlja paralelno čitanje dvaju ključnih tipova ženskog organiziranja: onog koje se razvija unutar buržuskog društva i ne dovodi u pitanje dominantne društvene odnose, i onog kojemu je krajnji cilj rušenje kapitalizma i promjena

društvenih odnosa, a razvija se kao sastavni dio radničkog pokreta. Prostorno gledano, ishodište građanskih ženskih organizacija je građanski salon, a fokus humanitarno djelovanje i popunjavanje rupa (jedva postojećih) socijalnih politika kapitalističkog društva. Prostorno ishodište progresivnog ženskog organiziranja je tvornica, a uz već spomenuti krajnji cilj žene radničkog pokreta otvorile su čitav set zahtjeva koji seže od sfere radnog prava preko građanskog braka do prava na rastavu braka i abortus. Tangencioni zahtjev inače klasno suprotstavljenih pokreta jest zahtjev za pravo glasa žena i borba za ulazak u političku arenu parlamentarnog tipa. Kritika progresivnog ženskog organiziranja koju vrlo jasno čitamo na samom početku knjige, a provlači se i u drugim poglavljima temelji se na ideologemu autonomije koju autorica preuzima iz drugog vala, postšezdesetosmaškog (neo)feminizma – pokreta unutar kojeg i sama djeluje kao aktivistica. Krimen “neautonomnog” djelovanja žena, odnosno rješavanje ženskog pitanja postavlja unutar radničkog pokreta, a što pretpostavlja prvenstvo klasnog nad ženskim pitanjem, i danas je vrlo rasprostranjen u akademskim i aktivističkim krugovima pa je u tom smislu misao Lydie Sklevicky i avangardna i aktualna.

Drugo poglavlje pod naslovom “Organizirana djelatnost žena Hrvatske u razdoblju od 1941. do 1945.” bazirano je na interpretaciji dokumenata o djelovanju AFŽ-a u vrijeme rata, a koji se čuvaju u 22 arhivske kutije. U njemu pratimo dinamiku uvlačenja “širokih slojeva žena bez obzira na nacionalnost i vjersko opredjeljenje u Narodnooslobodilačku borbu” koja je rezultirala nevjerojatno velikom mobilizacijom: čak dva milijuna žena na čitavom jugoslavenskom prostoru kroz djelovanje AFŽ-a postalo je politički aktivno u vrijeme rata. Kroz ovo poglavlje pratimo i modalitete transformacije AFŽ-a tijekom rada od samostalne političke organizacije žena k organizaciji koja gubi vlastitu hijerarhiju te biva podređena narodnooslobodilačkim odborima. Autorica ovdje iznosi tezu o dvije faze razvoja “ratnog” AFŽ-a, pri čemu prva faza ima autonoman karakter organizacije žena, a drugu fazu karakteriziraju integrativne funkcije AFŽ-a. Pritom za oba modaliteta autorica iznosi niz pozitivnih i negativnih karakteristika. Poglavlje donosi i kritički osvrt na odnos Komunističke partije i AFŽ-a kao i odnos s narodnom vlašću i Narodnooslobodilačkom vojskom.

Treće poglavlje, “Dimenzije procesa kulturne promjene”, ujedno i posljednji dio preuzet iz magisterija, osvjetljuje hipotezu koja se provlači kroz čitavu knjigu, a glasi kako AFŽ “tijekom ratnog razdoblja svog postojanja ne osigurava mjesto nužno za djelatno artikuliranje i ostvarenje zadatka [...] kulturne emancipacije žena” (str. 117). Pritom autorica kulturnu emancipaciju definira antropološki široko. Taj neuspjeh čita kao “izdaju” nikad ostvarenog, trećeg, krajnjeg revolucionarnog cilja djelatnosti progresivne organizacije žena, odnosno kao neostvarenu integraciju žena na ravnopravnim osnovama u NOB-u.

Četvrto poglavlje, “Emancipacija i organizacija: uloga Antifašističke fronte žena u postrevolucionarnim mijenama društva i kulture (NR Hrvatska 1945.–1953.)” ujedno je i prvi dio preuzet iz doktorske disertacije kasnije objavljene u knjizi naslova *Konji, žene, ratovi*. U tom nikad dovršenom poglavlju autorica, uvažavajući teorijske elaboracije povijesti žena i povijesti roda, a na podlozi istraživanja poratnih promjena u organizacijskom ustrojstvu AFŽ-a, nastoji rasvijetliti kvalitetu emancipatorskih procesa u društvu. Pritom, kao historijsko-metodološki okvir bira historijski orijentiranu sociologiju.

Iz perspektive čitateljice, ovo pionirsko djelo 36 godina nakon što je napisano i dalje inspirira. Jer čitamo ga u historijskom trenutku retraditionalizacije društvenih odnosa koji između ostalog karakterizira patrijarhat s visokim stupnjem mizoginije i seksizma. Prava za koja su se borile žene unutar progresivnog ženskog pokreta danas su toliko nedostižna da ne postoje ni artikulirana kao zajednički zahtjev ženskih organizacija.

Uz to, inspirativna je i činjenica da je riječ o narativu u potpunosti rasterećenom od upliva revizionističkog diskursa koji često zaglušuje suvremenu znanstvenu produkciju posvećenu

socijalističkom periodu. Osvježanje je i kritički odnos prema nikad ostvarenim procesima kulturne emancipacije žena socijalističkog razdoblja.

S druge strane, knjiga predstavlja teorijski intrigantno štivo jer testira koncept autonomije na opsežnoj, interdisciplinarnoj analizi organizacije i politizacije žena unutar Narodnog fronta, kišobranske organizacije u čijem je okviru AFŽ tek jedan dio. Ono što analizi nedostaje jest osvrt na veze AFŽ-a i Kominterne u historijskoj perspektivi. Naime, AFŽ je organizacija koju pokreće Kominternu (što autorica ne propušta spomenuti) u cilju stvaranja najšireg mogućeg fronta koji se mobilizira u borbu protiv fašizma još u međuraću. U tom smislu, upravo su politike i taktike Kominterne uspjele mobilizirati, organizirati i opismeniti stotine tisuća žena (točnije dva milijuna žena), što se nije dogodilo nikad ranije, ali ni nikad kasnije u povijesti. U svakom slučaju, neko iduće istraživanje AFŽ-a svakako bi trebalo težište staviti na historijske uvijete koji su doveli do raspuštanja Narodnog fronta (odustajanja od ostvarivanja dugoročnih komunističkih ciljeva, odnosno ostvarivanja revolucije i uspostave novih društvenih odnosa) pa tako i AFŽ-a. Ako se pritom definicija kulturne emancipacije ponešto suzi, mogli bismo dobiti i ponešto drugačiju sliku. Pitanje nikad ostvarene emancipacije žena i ukorijenjenosti društva u patrijarhalne obrasce koje pratimo unutar socijalističkog razdoblja valja istraživati i na podlozi liberalizacije Jugoslavije i okretanja k Zapadu koje nastupa ranih 50-ih, a koje je zasigurno utjecalo na nikad ostvarenu emancipaciju žena unutar socijalističkog društva. U svakom slučaju, put daljnjim istraživanjima dobro je utaban. Zahvaljujući Lydiji Sklevicky.

Ivana Hanaček

Lilijana Burcar, Restauracija kapitalizma. Repatrijarhalizacija društva, Institut za etnologiju i folkloristiku i Centar za ženske studije, Zagreb 2020., 373 str.

U nakladi Instituta za etnologiju i folkloristiku i Centra za ženske studije u veljači ove godine izašla je monografija Lilijane Burcar naslova *Restauracija kapitalizma: repatrijarhalizacija društva*, a kao prijevod slovenskog izvornika (*Restavracija kapitalizma: repatrijarhalizacija družbe*, Ljubljana, Založba Sophia, 2015) koji je napravila Mirta Jurilj. Monografija je opremljena autoričinom zahvalom institucijama i pojedincima koji su poticali i pratili autoričin rad na knjizi, popisom literature, kazalom imena, "Bilješkom uz knjigu" koju potpisuje Cvetka Hedžet Tóth te biografskom crticom o autorici.

U sadržajnom smislu rad je podijeljen na nekoliko tematskih i/ili strukturnih cjelina: "Institucionalni patrijarhat kao operativna zakonitost kapitalizma", zatim "Socijalizam i emancipacija žena protiv kapitalizma i održanja institucionalnog patrijarhata", pa "Iskrivljavanje i degradacija emancipacijskih smjernica politike samoupravnog socijalizma: potencijalni problemi 'nove'

postsocijalističke marksističke ljevice". Slijede poglavlja "Ponovna uspostava kapitalističkog poretka te povratak i strastanje hraniteljskog modela: razgradnja ekonomske neovisnosti žena" te "Kapitalistički patrijarhat i oblici zaposlenja naklonjeni ženama/obiteljima: orodnjena fleksibilizacija i feminizacija siromaštva". Po "Zaključku" u knjizi slijedi kratki umetak na engleskom jeziku naslova "Restoration of Capitalism = Repatriarchization of Society", a nakon njega "Dodatak prvom izdanju knjige uz hrvatski prijevod" podnaslovljen "Na zgarištu kapitalističke socijalne države: natalitetna demagogija".

U prvome poglavlju autorica ističe opreku između kapitalizma i socijalizma, kao različitih političkoekonomskih i društvenih poredaka, a ta je razlika posebice uočljiva u načinima tretiranja mogućnosti samoostvarenja žena, s time da je kapitalizam onaj unutar kojega su emancipacijska ženska nastojanja ili prakse uvelike dovedeni u pitanje. Prvim poglavljem, stoga, autorica kani "revitalizirati osnovne činjenice koje se odnose na prožetost kapitalizma institucionalnim patrijarhatom" (str. 13) te ukazuje na neke od ključnih točaka "Kapitalističkog patrijarhata: strukturne sraslosti kapitalizma i patrijarhata". Patrijarhalnu strukturu kapitalizma dovodi u vezu s prvobitnom akumulacijom privatnog kapitala koji u svrhu vlastita samoodržanja uspostavlja: "1) instituciju nuklearne patrijarhalne obitelji, 2) hraniteljski model, i 3) s time povezanu doktrinu dviju odvojenih sfera, odnosno privatne i javne domene" (str. 16). U privatnu se i sferu *ne-rada* (tj. rada koji kao takav, "privatan", ne potražuje nikakvu nadničnu naknadu) tada smještaju svi oni poslovi koje podrazumijeva reproduktivni i/ili rad brige, a taj je tradicionalno obilježen kao ženski. No, ne radi se, piše autorica, o kakvom ahistorijskom ili privatnom polju obiteljskih hijerarhijskih preslagivanja, već su upravo pojava nuklearne obitelji i pripadajuća joj razdioba rada "posljedica uvođenja kapitalističkih društvenih odnosa" koji tendiraju privatiziranju osnovnih troškova reprodukcije, pa se time sama struktura obiteljske zajednice i ne može drugačije promišljati nego motrenjem u "makrostrukturnom kontekstu, koji diktira i sastav te djelovanje mikrojedinica" (str. 27). U makrokontekstu, pak, nuklearna obitelj s hraniteljskim modelom obilježena je repozicioniranjem skrbničkog, odgojnog te ostalih reproduktivnih oblika rada u tip privatnog rada. Takvim manevrom vlasnici kapitala izbjegavaju kako svoju društvenu odgovornost tako i "vlastite izdatke koji su nužni za održavanje i regeneraciju njihove trenutne radne snage i oblikovanje buduće" (str. 28). U tom smislu, "reproduktivni rad [...] nije periferan za kapitalizam [...] već je sastavni dio privatne akumulacije kapitala" (str. 29), a kako je, pak, oroden, tako ima specifične posljedice na društveni položaj žena, prije svega u smislu njihove domestikacije, zatim nejednakog tretmana žena i muškaraca na tržištu rada, ženske ekonomske ovisnosti, socijalne marginalizacije, siromaštva... S druge strane, socijalizam je, nastavlja autorica u idućem poglavlju, doveo do "sistemskog otklona od hraniteljskog (patrijarhalnog) modela, čime je potkopao temelje institucionaliziranog patrijarhata" (str. 53). Autorica, poglavito na primjeru bivše Jugoslavije, uočava "svjesne i sustavno osmišljene procese socioekonomske emancipacije žena" (str. 54) nerazdruživo povezane s promjenom političkog poretka. Osim prava glasa, koje se od konca Drugog svjetskog rata na području bivše Jugoslavije odnosilo i na žene, autorica izdvaja tri aspekta kao posebno značajna za socioekonomsku emancipaciju žena u spomenutom periodu. Prva dva su zaposlenje na neodređeno i puno radno vrijeme te pripadajuća socijalna prava: pravo na puni dohodak te pravo na "isplatu u potpunosti priznatih socijalnih transfera, pomoći i olakšica na *individualnoj* osnovi, a ne više u ovisnosti o zaposlenom muškarcu, kao na Zapadu" (str. 58): puno zdravstveno i mirovinsko osiguranje, pravo na porodiljni dopust prije i poslije poroda, pravo na dopust za dječju skrb, za trajanja spomenutih dopusta osigurana novčana naknada, zabrana prekida radnog odnosa svim trudnicama i majkama-dojiljama, osiguran povratak na isto, eventualno jednakovrijedno radno mjesto, razvijen sustav javne skrbi o djeci, starijima, nemoćnima. Uz taj kroki stanja stvari na području bivše Jugoslavije, autorica postavlja informativni prikaz rješenja spomenutih pitanja u nizu europskih zemalja (Nizozemskoj, Norveškoj, Finskoj, Italiji, Njemačkoj, Francuskoj, Belgiji, Šved-

skoj), a koje redom bilježe kako sekundarno (prema suprugovu ili obiteljskom imovinskom cenzusu) izvedena socijalna prava žena tako i činjenicu udjela žena u oblicima zaposlenja koji ne podrazumijevaju zapošljavanje žena na puno i neodređeno vrijeme, već su upravo takvi da smjeraju marginalizaciji i prekarizaciji ženske radne snage. Treći temeljni uvjet ostvarenja socioekonomske emancipacije žena u socijalizmu, za razliku od kapitalističke paradigme zapadnih zemalja, autorica vidi u činjenici "podruštvljenja odgojno-starateljskog rada" (str. 70), za razliku od privatiziranog tretmana te vrste rada na Zapadu, ili tzv. "neposrednoj dječjoj skrbi" (str. 74) poticanoj u jugoslavenskom socijalizmu u odnosu na "princip posredne skrbi" (str. 75) na Zapadu, za koji autorica navodi postojanje tri modela privatizacije dječje skrbi, a ti su u podudarnosti s vrstama kapitalističkih socijalnih država (liberalni model, korporativno-konzervativni i socijaldemokratski model). Detaljnim navođenjem različitih rješenja pitanja dječje skrbi u pojedinim zapadnim zemljama, ovisno o modelu kojem pripadaju, te pratećim i širim okvirom mjera kojima se oblikuju pojedina strukturna rješenja tog segmenta ženskih života, autorica ukazuje na kombinaciju političkih i društvenih sektorskih alata unutar kapitalističkih društava koja čini nemogućim osnaživanje žena u smislu ekonomske neovisnosti, profesionalnog napretka, socijalne podržanosti i sl. U konačnici, a kako je to autorica već naglasila u drugačijim kontekstima, čini nemogućom samu ideju emancipacije žena. Na tragu prethodnih teza i spomenutog paralelnog prikaza dvaju sustava, u trećem poglavlju Burcar propituje neke od argumenata "nove" postsocijalističke marksističke ljevice koji se mogu objediniti u tezi "da je socijalistička revolucija pojela, ako ne i kanibalizirala svoje vlastito feminističko čedo" (str. 122). Rasprava autorice tiče se prigovora o svojevrsnom tematskom "vakuumu" o pitanjima emancipacije žena u bivšoj Jugoslaviji po raspuštanju AFŽ-a, u kojoj Burcar iznosi i unutarnje i makrorazloge tog raspuštanja, kao što i navodi (već) uspostavljene institucionalne mehanizme i institucije koje su nastavile rad na istim temama kao i AFŽ, samo u drugačijim i vremenu prilagođenijim okvirima. Nadalje, argumentira u korist teze o nepostojanju dvostruke opterećenosti žena u bivšoj Jugoslaviji navođenjem niza primjera podruštvljenog reproduktivnog rada te različitih socijalnih mjera koje su uspostavljane. Također, upozorava na problem teorijskog utemeljenja ili poziva i upućuje na adekvatne izvore koje bi svakako valjalo konzultirati tijekom promišljanja o položaju žena u socijalističkim kontekstima, a kako bi se (i) iz tradicije marksističkog promišljanja tematike izbjegle zamke "dvosistemske teorije" (str. 154). Osim teorijske rasprave sa suvremenom produkcijom te grane feminističkog promišljanja, autorica u idućem poglavlju predstavlja stanje političke, ekonomske, socijalne pozicije žena u sadašnjem trenutku. Četvrto, tako, poglavlje donosi zapise o razgradnji, u socijalizmu visoko vrednovane, ekonomske neovisnosti žena u društvima koja su određiva pojmom tranzicije, tj., autoričnim riječima, "političkim eufemizmom za regresiju" (str. 179). U tom kontekstu, autorica vidi nanovo uspostavljenu kapitalističku državu, "koja predstavlja najviši oblik regijskog umrežavanja i glavni institucionalni poligon za akumulaciju privatnog kapitala" (str. 180). Takva država "ženama više ne osigurava sistemsko, to jest automatsko pravo na zaposlenje na puno radno vrijeme i mogućnost povratka na isto radno mjesto", kao što i "ne osigurava opće pravo na potpuno plaćen porodiljni i roditeljski dopust, kao ni javno organiziranu, razgranatu i kolektivno sponzoriranu te stoga cjenovno dostupnu cjelodnevnu dječju skrb" (str. 181). Nakon vrlo informativnog prikaza strukturnih promjena socijalnih mjera i politika na primjerima Poljske, Mađarske, Češke, Rusije, Estonije, Latvije, Hrvatske i Slovenije, autorica se posebno osvrće na fenomen očinskog dopusta, uočavajući, za razliku od općeproklamiranog stava, njegove manjkavosti na mikro i makro razini, tj. njegovu preciznu ukrojenost u kapitalistički sustav i to u vidu nadogradnje standardnog hraniteljskog modela. Domestikacija i remarginalizacija žena u suvremenom trenutku vidljiva je, osim u segmentima modificiranih i derogiranih socijalnih prava, i u pojavi novih oblika zaposlenja koji se ženama sada nude, a počesto uz afirmativni retorički dekor praktičnog spoja "privatnih" i "poslovnih" obaveza koje žena ima. Tako Burcar analizira fleksibilizaciju rada namijenjenu posebno ženama, kao i feminizaciju siromaštva kao rezultat takve vrste radnih

odnosa. U tom se smislu osvrće na pojavu i, po žene koje su najčešća tako radno angažirana skupina, izrazito nepovoljne posljedice rada na pola radnog vremena, najamnog rada od kuće, odnosa unutar obiteljskih poduzeća te loše posljedice i jednako takve uvjete mikropoduzetništva za žene. U zaključnim pasusima, kao i u kratkoj inačici zaključka na engleskom jeziku, Burcar, uz nova oprijemljenja, rekapitulira svoje temeljnu tezu: restauracija kapitalizma utječe na žene drugačije nego na muškarce jer pokreće proces repatrijarhalizacije te time i redomestifikacije i ponovnog vraćanja žena u marginalizirane okvire uloga kućanica – majki. Dodatak, pak, prvom hrvatskom izdanju nudi, u odnosu na prvo izdanje knjige (2015.), ažurirane podatke koji se tiču pronatalitetnih mjera koje se provode u Mađarskoj te nove odredbe u području socijalnih mjera koje su i dosad bile u fokusu ovoga rada za Sloveniju i Hrvatsku. Kako je i za pretpostaviti, i ovaj *update* upućuje k “jezivoj institucionalnoj domestifikaciji žena koja se temelji na njihovu istovremenom klasnom raslojavanju” (str. 332).

Brigita Miloš

Antonija Zaradija Kiš i Marinka Šimić, Cvijet kreposti. O naravi ljudskoj kroz narav životinjsku. Studija – transliteracija – faksimil,
Hrvatska sveučilišna naklada, Institut za etnologiju i folkloristiku i Staroslavenski institut, Zagreb 2020., 367 str.

Srednjovjekovne književne vrste koje tematiziraju životinje, te odnos ljudi i životinja, dobrim su dijelom kreacija srednjovjekovnoga duha i poimanja svijeta, ali u mnogome povezane sa starijim tradicijama, od antike do stvaralaštva znatno starijih istočnih kultura, kao i s folklornim nasljeđem. Na primjeru “animalističkih” tema pokazuje se kako i u srednjem vijeku “visoka”, učena kultura i ona pučka ili narodna nisu strogo odvojeni svjetovi, već se međuprožimaju na različite načine, i s različitim intenzitetom. Objavljena knjiga iscrpno interdisciplinarno obrađuje iznimno popularno moralnopoučno djelo *Cvijet kreposti* koje je u hrvatsku staru književnost došlo iz Italije, kao prerada djela *Fiore di virtù*, a sačuvano je u kodeksima od 15. do 18. stoljeća. Taj sastav sjedinjuje folklor, antičke sadržaje i nazore, te kršćansko tumačenje prirode s izrazitim moralnim tumačenjima i poukom, što ga čini tipičnom srednjovjekovnom književnom vrstom. U naslovu se čita jedan od omiljenih srednjovjekovnih pojmova kojima su nazivane zbirke tekstova posvećenih raznim sadržajima koji su obrađivali svijet, kozmos i čovjeka – sve stvoreno – s gledišta koje je davalo moralnu, pa i duhovnu dimenziju svemu: zrcalo, vrt, cvijet...

Objavljena znanstvena monografija zamišljena je i kao izvor za nova istraživanja, jer donosi latiničnu transliteraciju tekstova, kao i njihove faksimile. Riječ je o pet hrvatskoglagoljskih rukopisa iz 15. i 16. stoljeća (tzv. “Vinodolski zbornik”, “Petrisov zbornik”, “Ljubljanski zbornik”, “Tkonski zbornik” i “Grškovićev zbornik”) te o jednom dubrovačkom rukopisu ispisanom hrvatskom/zapadnom ćirilicom (“Libro od mnozijek razloga” iz 1520. godine). O svakome se

od tih izvora navode kratke, osnovne informacije. Nadalje se spominju i mlađi prijevodi: ćirilsko izdanje fra Pavla Posilovića "Ćviet od kriposti duhovni..." iz 1701. godine i latinična varijanta Krsta Mazarovića iz Boke "Ćvijet od kriposti prikorian dječici i svakomu vjernomu krstjaninu" iz 1712. godine. Tako i ovdje prikazan *Ćvijet kreposti* zrcali tropismenost stare hrvatske književnosti, a analiza jezika hrvatskoglagoljskih rukopisa kao i "Libra od mnozijek razloga" pokazuje miješanje crkvenoslavenskoga jezika sa živim vernakularnim idiomom, pretežito čakavskim, ali i štokavskim.

Sadržaj knjige koja pregledno izlaže građu može se ukratko ovako prikazati: "Struktura i izvorišta *Fiore di virtù*" (str. 15–23); zatim slijedi sažet prikaz verzija toga djela u europskim književnostima: talijanskoj, španjolskoj, katalonskoj, francuskoj, njemačkoj, armenskoj, rumunjskoj i engleskoj, a napose u ruskoj i srpskoj književnosti (str. 25–53); a središnji su dio knjige poglavlja "Hrvatski prijevod *Ćvijeta kreposti*" (str. 55–73); iscrpna analiza "O jeziku *Ćvijeta kreposti*" (str. 75–93); sustavan i pregledan prikaz "Animalističke predodžbe u *Ćvijetu kreposti*" (str. 95–136). Nadalje slijedi transliteracija teksta iz triju hrvatskoglagoljskih zbornika (Tkonskoga, Vinodolskoga i Ljubljanskoga) te teksta iz hrvatskoga ćirilskog "Libra od mnozijek razloga" s namjerom da se čitatelju predoči što kompletniji tekst/poglavlja iz *Ćvijeta kreposti*. Naime, nijedan rukopis ne sadrži cjelovit prijevod izvornika. Pritom tekstološke i jezične razlike među inačicama autoricama nisu bile u prvom planu, već spomenuto nastojanje oko što cjelovitijega izdanja teksta (str. 137–212). Upravo je, ponavljamo, *Ćvijet kreposti* slikovit primjer višejezičnosti i tropismenosti stare hrvatske književnosti te njezine sposobnosti da se prilagodi europskim književnim i kulturnim strujanjima – kao i prežitaka srednjovjekovnih djela u mlađim obradama. Zatim su dani faksimili rukopisa (str. 215–325) te opsežna bibliografija (str. 327–341).

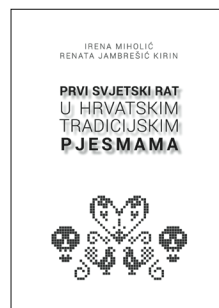
Ova je knjiga značajan prinos hrvatskoj medievističkoj filologiji, etnologiji i kulturnoj antropologiji jer nastoji smjestiti hrvatsku inačicu (ili: hrvatske inačice) djela u širi europski kontekst. Time se pokazuje ne samo široka rasprostranjenost jednoga djela koje je bilo svojevrsnim "bestsellerom" već i živa povezanost hrvatskih (počesto anonimnih) prevoditelja i kompilatora sa stremljenjima u europskoj pisanoj produkciji. Oni su primali poticaje iz europskih književnosti – prvenstveno latinske, ali i iz vernakularnih (u ovom slučaju, iz talijanske) – i prilagođavali izvornike potrebama i senzibilitetu lokalne zajednice u kojoj su djelovali, za koju su pisali. Pozornost je ove studije prvenstveno usmjerena na životinje, na "animalističke" detalje i interpretacije koje su dio bujnoga tkiva *Ćvijeta kreposti* – to je tipično srednjovjekovni spoj poučnoga i pripovjednoga (egzempli) tkiva s aforizmima, sentencijama, s pozivanjem na autoritete antičkih filozofa i kršćanskih teoloških autoriteta, te s navođenjem kraćih biblijskih citata/parafraza. Životinje uz koje su vezane kreposti (katkad i njihove suprotnosti) su brojne, od "običnih" kao što su mrav i pčela, preko egzotičnih kao što su lav i deva, do mitskih kao što su feniks i jednorog. Dakle, u knjizi se "predstavljaju" pojedine životinje u svrhu vizualizacije i/ili ilustracije apstraktnih pojmova koji označavaju čovjekovu narav, kao što su darežljivost, gnjev, milosrđe ili marljivost. Radi bolje preglednosti životinje i njihove značajke prikazane su u zasebnoj tablici. Po opisu životinje, bilo "realističnom" bilo maštovitom i fantastičnom, razrađuje se moralna poveznica s čovjekom, ali kadšto i s Kristom, s Biblijom, te folklornom i antičkom tradicijom, stvarajući višeslojni, bogati svijet koji današnjem čitatelju može biti istovremeno zanimljiv i stran. Naglasak je pritom na analizi pojedinih odsječaka iz teksta "koji apostrofiraju animalističku vizuru moralno-didaktičkih percepcija" (str. 73). Što nam životinje mogu kazati? Što mi iz njih iščitavamo i u njih učitavamo? To su pitanja koja kroz cijelu povijest, pa i danas, fasciniraju koliko najširu publiku toliko i znanstvene krugove raznih struka. Njima je prvenstveno ova knjiga i namijenjena, kao pregledan prikaz i analiza jednoga srednjovjekovnog djela sačuvanog u hrvatskoj književnosti. Uz tradicionalan filološki pristup, prepoznatljivo je nastojanje autorica oko postavljanja *Ćvijeta kreposti* u širi kulturološki kontekst, u nastojanju

da se osvijetli otvorenost glagoljaša različitim vrstama i žanrovima pismenosti, a koji se mogu – ali samo s dozom opreza – svrstati u domenu horizontalne usmjerenosti hrvatskoglagoljske prijevodne književne produkcije.

Ovim su izdanjem autorice prezentirale vrijednu građu srednjovjekovnoga moralnopoučnog karaktera, ali s prepoznatljivom književnom kvalitetom. Isto tako, izdanjem teksta u latiničnoj transliteraciji i izdanjem faksimila djelo su učinile pristupačnim i tako omogućile daljnja interdisciplinarna istraživanja *Cvijeta kreposti*.

Marija-Ana Dürriegl

Prvi svjetski rat u hrvatskim tradicijskim pjesmama, prir. Irena Miholić i Renata Jambrešić Kirin,
Institut za etnologiju i folkloristiku,
Zagreb 2019., 56 str.

Prvi svjetski rat u hrvatskim tradicijskim pjesmama zbirka je pjesama i napjeva koje tematiziraju Prvi svjetski rat, koju su, u okviru Biblioteke Iz arhiva Instituta za etnologiju i folkloristiku, priredile Irena Miholić i Renata Jambrešić Kirin, a riječ je o prvoj objavljenoj pjesmarici u Hrvatskoj koja tematizira Veliki rat.

Pjesmarica sadrži i nekoliko skladanih pjesama za višeglasno muško pjevanje. Pjesmarica je opremljena notnim zapisima prikupljenih napjeva i pjesama te fotografijama iz arhiva Instituta za etnologiju i folkloristiku, Hrvatskog povijesnog muzeja, Muzeja grada Čazme, kao i fotografijama iz privatnih obiteljskih arhiva. Publikacija je u cijelosti dostupna u digitalnom obliku na stranicama Instituta za etnologiju i folkloristiku. Nažalost, tonski zapisi prikupljenih pjesama nisu dostupni javnosti, no autorice spominju mogućnost realizacije digitalne zbirke koja bi na jednom mjestu sabrala rukopisne, fotografske i tonske zapise iz Prvog svjetskog rata.

Izvori kojima su se autorice koristile su rukopisne i fonografske zbirke Instituta za etnologiju i folkloristiku, snimke iz Phonogrammarchiva u Beču, osnovanog prije početka rata, 1899. godine, u svrhu snimanja i arhiviranja snimaka koje bi služile proučavanju jezika, dijalekata i muzičke tradicije. Na digitalnom katalogu Phonogrammarchiva mogu se poslušati segmenti pjesama koje je snimio Leo Hajek, tadašnji suradnik Phonogrammarchiva u razdoblju između 1915. i 1916. godine u Karlovcu, a ujedno su to i jedine autentične snimke iz Prvog svjetskog rata s područja Hrvatske ("Baba je bu", "Straža na Soči", "Domobranska", "Ranjeni vojnik", "Udovice ne namiguj na me" i "Mila majko ja novaca nemam"). Kao izvori poslužile su i zbirke etnografa, melografa i etnomuzikologa Vinka Žganca, Zvonimira Lovrenčevića, Luke Lukića, Slavka Jankovića, te također pjesme guslara Grge Turkalja, iz sela Sastavak blizu Slunja, čiji ratni memoari *1609 dana na fronti* predstavljaju nezaobilazan izvor za proučavanje Prvog

svjetskog rata iz svjedočanstva vojnika. Osim pjesama Grge Turkalja, važan izvor čini ratna bilježnica Pave Šarca, čiji pronalazak autorice navode kao jedan od motiva nastanka ove zbirke.

Sve regije Hrvatske u ovoj zbirci nisu podjednako zastupljene. Prikupljene pjesme zapisane se uglavnom u kontinentalnom dijelu Hrvatske – Međimurju, Slavoniji, Kordunu, Baniji, Bilogori, Podravini, Baranji, i to u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata. Kao razlog nejednake regionalne zastupljenosti autorice navode zatečeno stanje u već spomenutim arhivima i zbirkama, tj. sakupljači i melografi nisu bili usmjereni na sva područja ravnomjerno. Zanimljiv podatak je da su se u vremenu bilježenja pjesama, dakle nakon Drugog svjetskog rata, u sjevernim, graničnim, dijelovima Hrvatske više zadržale pjesme iz Prvog svjetskog rata negoli one iz Drugog svjetskog rata.

Pjesmarica je podijeljena na sedam poglavlja, prema kojima su pjesme smještene u tematske cjeline: 1. "Između tradicije i ratne propagande", 2. "Odlazak u rat s pjesmom", 3. "Junaci na vojnicu", 4. "Čežnja za domom i dragom", 5. "Ratna svakodnevnica tu i tamo", 6. "Ljubav, seksualnost i rat" i 7. "Ženska perspektiva rata".

Osim tematskih cjelina, pjesme bismo mogli podijeliti na one skladane, višeglasne, namijenjene izvođenju za publiku s ciljem poticanja na rat, na odanost caru, odnosno one kojima je cilj vojnika mentalno i emotivno "pripremiti" za bojište (npr. "Straža na Soči", "Domobranska"), te s druge strane, one koje pišu sami sudionici rata, bilo oni na bojištu ili oni koji kod kuće iščekuju pismo dragog ili sina. Takve pjesme čine većinu zbirke. Uglavnom su lirske, kraće, i tekstom prilagođene već poznatim melodijama neke regije, a tematiziraju život i probleme pojedinca u Prvom svjetskom ratu: odlazak iz rodne kuće, čežnju za rodnim krajem, rastanke s dragom, ocem, majkom, bijednu svakodnevicu na bojištu, pogibiju ratnih drugova, ali i neke pjesme lascivno-šaljivog karaktera te dosad rijetko naglašen pogled na rat iz ženske perspektive (pjesme iz vizure majke ili drage koja iščekuje pismo ili se sa sinom/dragim oprašta). Isto tako, mogli bismo istaknuti još jednu kategoriju, koja je također u manjini, a to su pjesme čiji je motiv bilježenje povijesnog trenutka kao što su "Put iz Karlovca i ulaz u Srbiju" Grge Turkalja, "Čujete braćo i sestrice cele" Pave Šarca, "Jezero devet sto štrinajstog leta" Florijana Andrašeca ili "Augusta meseca deneka drugoga" Pavela Murkovića.

Pjesma "Put iz Karlovca i ulaz u Srbiju" Grge Turkalja u kontekstu ostalih pjesama iz zbirke izgleda kao relikv iz nekog drugog vremena, a usporedimo li je s njezinim izvorom, usmenim junačkim epom, ili pak epskim pjesmama iz preporodnog doba, možemo uočiti, čini mi se, bitan odmak. Pjesma "Put iz Karlovca i ulaz u Srbiju" još uvijek sadrži edukacijski, faktografski karakter i dokumentacijski značaj, kao i slavljenje pobjede i hrabrosti, ali čini se kao da joj nedostaje ono ključno, srž epske pjesme – moralna pouka, tj. viša vrijednost koja bi mogla opravdati stradanja i očaj rata, koji se u stihovima može jasno iščitati. Ovako joj ostaje opis strašnih bitaka, herojstvo i slava pobjede, ali za koga i zbog čega, ostaje nedorečeno.

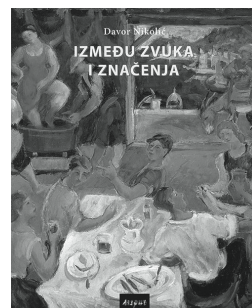
Za razliku od mnogobrojnih partizanskih pjesmarica i ispevanih pjesama, koje u narodu još uvijek žive (također, u vidu melodijskih obrazaca karakterističnih za neki kraj na koje su narodni pjesnici ubacivali vlastite stihove u kojima opjevavaju partizanske junake i brigade, posebice u Lici, Baniji, Kordunu i sjevernoj Bosni), pjesme iz Prvog svjetskog rata malo su poznate i u narodu nisu sačuvane. Razloge tomu možemo tražiti u starijem datumu nastanka tih pjesama kao i u tehničkim uvjetima bilježenja zvuka (prvi fonograf izumljen je 1877. godine i zbog toga su snimci već spomenutog Phonogramarchiva od izuzetne važnosti jer su vjerojatno jedni od prvih snimaka s ovih prostora). Međutim, valjalo bi spomenuti i političku situaciju u kojoj se Hrvatska u to doba nalazi, i njezin utjecaj na sveukupnu klimu. Iako na području Hrvatske nije bilo bojišta, Hrvatska je pretrpjela velike gubitke u ljudstvu i gospodarstvu, a da njezini interesi u ratu nisu mogli doći do izražaja. Takva situacija sigurno je jednim dijelom, posebice

pred kraj rata, dovela do pasivnosti i antiratne klime. Isto tako, ne smije se zaboraviti činjenica da je to prvi masovni rat u kojemu su ljudi svjedočili nemilosrdnim stradanjima i svakodnevnoj prisutnosti smrti na bojištima.

Uopće proučavanje tradicijske kulture u razdoblju Prvog svjetskog rata čini mi se vrlo bitnim, ne samo u pogleda rata i ratne dokumentacije nego i u širem društveno-povijesnom kontekstu. U tom razdoblju hrvatsko društvo nalazi se na prelasku iz predindustrijskog u industrijsku fazu gospodarskog razvoja. Hrvatsku, kao jedan od gospodarski najnerazvijenijih dijelova Austro-Ugarske Monarhije, u velikoj većini čini seosko stanovništvo. Migracije stanovništva iz sela u gradove kreću tek otvaranjem tvornica i nastankom novih radnih mjesta kojih u prijeratnom razdoblju još uvijek nema. Upravo u tom razdoblju dolazi do brze i nagle promjene načina života, a samim time i promjena u poimanju kulture, glazbe, izvođenja. Produbljivanje znanja o narodnom stvaralaštvu tog perioda zasigurno nam može donijeti neka nova saznanja o procesima nestajanja i nastajanja glazbenih oblika, načina njihova izvođenja i svrhe izvođenja.

Barbara Majnarić

Davor Nikolić, Između zvuka i značenja. Fonostilistički pristup hrvatskim usmenoretoričkim žanrovima, Disput, Zagreb 2019., 336 str.

Znanstvena monografija Davora Nikolića *Između zvuka i značenja: fonostilistički pristup hrvatskim usmenoretoričkim žanrovima* bavi se usmenoknjiževnom retorikom, skupinom žanrova (brojalica, brzalica, blagoslov, kletva, zdravica, počasnica, nabralica, nizalica, hvala, rugalica, basma i molitvica) koji su često opisivani kao “jednostavni” ili “mali”, a nerijetko su ostajali u zapečku znanstvenoga zanimanja. Knjiga je rezultat autorova dugogodišnjega bavljenja usmenoknjiževnom retorikom, fonostilistikom i teorijom argumentacije te na izvrstan način spaja dva područja u kojima se Davor Nikolić znanstveno oblikovao – kroatistiku i fonetiku. Autor se u ovoj znanstvenoj monografiji usredotočuje na četiri primarna usmenoretorička žanra – brojalicu, brzalicu, blagoslov i kletvu – jer se upravo na tim žanrovima mogu uspješno pokazati osnovne značajke opisane i analizirane žanrovske skupine, koja je ovom knjigom dobila važnu, i za buduća istraživanja neizostavnu, znanstvenu monografiju.

Knjiga se sastoji od šest većih cjelina uokvirenih uvodom i zaključkom te popraćenih priložima, popisom rukopisnih zbirki, opsežnim popisom literature, kazalom pojmova i imena. U prvoj cjelini naslovljenoj “Hrvatska usmenoknjiževna retorika: zapisi i proučavanja” autor donosi sustavan pregled zapisa i dosadašnjih proučavanja usmenoretoričkih žanrova u hrvatskoj znanosti. Zapise prati od Bašćanske ploče do suvremenih terenskih istraživanja te

daje precizan dijakronijski pregled interferencija usmenih retoričkih žanrova i pisane, autorske književnosti. U pregledu zapisa usmenoretoričkih žanrova kao polazišne kriterije uzima kriterije starosti i reprezentativnosti, naglasak stavlja “na zasada najstarije poznate te reprezentativne zapise pojedinoga žanra” (str. 20). No ne zanima ga samo zabilježiti njihovu pojavnost nego i propituje načine interferencije te ukazuje na njihovu stalnu prisutnost u tekstovima pisane književnosti, od Bašćanske ploče i srednjovjekovnih glagoljskih rukopisa do najsuvremenijih zapisa i internetske komunikacije. Pregled zapisa usmenoretoričkih žanrova autor prati u dvjema velikim cjelinama: prva cjelina obuhvaća dopreporodno razdoblje kada ne postoji institucionalizirana podrška pojedinačnim sakupljačima, a zapisi nastaju kao plod individualnih pobuda; druga cjelina obuhvaća razdoblje od preporoda, kada započinju sustavna prikupljanja usmenoknjiževne građe, preko Radićeve *Osnove* i sakupljačkih akcija Matice hrvatske do suvremenih zapisa. Pregled zapisa autor upotpunjuje upoznavanjem čitatelja s relevantnim inozemnim istraživanjima i nastojanjima, upućuje ga na opsežnu literaturu, rukopisnu i tiskanu građu te otvara prostor mogućim daljnjim istraživanjima i analizama. Znatnu pozornost u ovom poglavlju posvećuje i konceptualizaciji retoričke žanrovske kategorije, što predstavlja i uvod u teorijska promišljanja usmenoknjiževne retorike.

U drugoj cjelini naslovljenoj “Hrvatska usmenoknjiževna retorika: teorijska pitanja” autor se bavi pitanjima terminologije, kategorizacije i klasifikacije usmenoretoričkih žanrova. Precizno i argumentirano objašnjava uporabu termina *retorički* uz ovu žanrovsku skupinu. Teorijska pitanja Davor Nikolić razrješava kritički i precizno, uvažavajući prethodnike u teorijskoj misli, ali uz potrebnu kritičku svijest koja proizlazi iz pomnoga poznavanja ranijih pristupa, njihovih teorijskih izvorišta, ali i nedostataka koje ovom studijom osvještava i ispravlja. S obzirom na strukturne i funkcionalne osobitosti usmenoretoričkih žanrova autor izdvaja i ukratko opisuje moguće teorijske pristupe kojima bi se mogli više ili manje uspješno opisati usmenoretorički žanrovi – retorički pristup, pragmalingvistički pristup, fonostilistički pristup – te zaključuje kako je “fonostilistički pristup jedini koji može analizirati jezičnu i govornu organizaciju svih retoričkih usmenoknjiževnih žanrova” (str. 82). Nikolić donosi usustavljenu terminologiju usmenoknjiževne retorike te prijedlog klasifikacije temeljen na kriteriju odnosa zvuka i značenja: dihotomijsku podjelu na fonosemantične žanrove kod kojih je “fonetsko oblikovanje teksta primarno (je) i aktivno, a sadržaj sekundaran i pasivan, tj. on je rezultat fonetske strukture” (str. 83) i na pragmasemantične žanrove kod kojih je “sadržaj primaran i aktivan, a zvuk je sekundaran i aktivan” (str. 84). Kod fonosemantičnih je žanrova, kako je pokazala računalna analiza, eufonija razlikovni element, odnosno *differentia specifica*, pa se brojalicu može odrediti kao visokoeufoničan žanr, a brzalicu kao neeufoničan, čak i antieufoničan (str. 217–218). Dalje ih dijeli na primarne ili osnovne usmenoretoričke žanrove (brzalice, brojalice, blagoslovi i kletve), one “kod kojih je komunikacijski učinak ostvaren samim iskazom (neovisno o tome je li učinak ostvaren fonetikom ili pragmatikom), odnosno oni koji imaju isključivo retoričku funkciju” (str. 85) i na sekundarne ili hibridne usmenoretoričke žanrove (zdravice, basme, nabrajalice, nizalice, rugalice i (samo)hvale) “koji su ili složeni od više jednostavnih retoričkih žanrova (istih ili različitih) ili uz elemente osnovnih retoričkih žanrova posjeduju i elemente koji pripadaju drugim usmenoknjiževnim žanrovima, odnosno skupinama žanrova” (str. 85). Predložene klasifikacije izvorni su znanstveni doprinosi hrvatskoj znanosti o književnosti jer su nastale na temelju proučavanja izvorne građe (zapisa usmenoretoričkih žanrova, od starih zapisa do suvremenih terenskih istraživanja) i uz primjeren metodološki i teorijski aparat (koncept fonetskoga simbolizma, odnos zvuka i značenja u književnome tekstu, fonostilistička analiza).

Čvrst teorijski okvir razrađuje se u trećoj i četvrtoj cjelini. U trećoj cjelini “Fonetski simbolizam, fonološka ikoničnost, fonosemantika (lingvistički pogled)” Davor Nikolić postavlja i teorijski promišlja koncept fonetskoga simbolizma. Čitatelj se u ovoj cjelini upoznaje s idejom ikoničnosti koja je u osnovi fonetskoga simbolizma te je u opreci sa strukturalističkim nače-

lom arbitrarnosti jezičnoga znaka. Koncept fonetskoga simbolizma autor čitatelju približava poglavljem o povijesti promišljanja o fonetskom simbolizmu od Platonova dijaloga *Kratil*, preko eksperimentalnih istraživanja fonetskoga simbolizma pa sve do marketinga. Postavljen teorijski okvir zahvaća u njegovoj sinkronijskoj i dijakronijskoj perspektivi te pred hrvatske čitatelje donosi prvi sustavan pregled problema fonetskoga simbolizma. Na koncept fonetskoga simbolizma logički se nastavlja poglavlje "Fonostilistika: zvučna strana književnoga teksta" u kojem se Nikolić bavi fonostilistikom, objašnjava temeljne fonostiličke koncepte te daje pregled njezina razvoja od njezina utemeljitelja Trubeckoga preko hrvatskih fonostilističkih čitanja pa do suvremenih multimodalnih i kritičkih pristupa. Nikolić ovo poglavlje započinje promišljanjem o odnosu zvuka i sadržaja u književnosti jer će taj odnos biti od presudne važnosti za analizu i definiranje usmenoretoričkih žanrova kojima se u knjizi bavi, a problem promatra od antičkih početaka, preko ruskih formalista i praških strukturalista do uspostavljanja fonostilistike kao discipline. Zasebno potpoglavlje posvećeno je hrvatskim fonostilističkim istraživanjima Petra Guberine, Ive Škarića, Krunoslava Pranjića, Branka Vuletića, Krešimira Bagića, Ive Ivasa te njihovim doprinosima razvoju discipline.

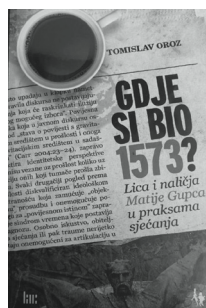
Važno je naglasiti da autor sve postavlja u vrlo suvremen istraživački okvir digitalne humanistike što metodološki precizno obrazlaže u petoj cjelini knjige ("Priprema za analizu"). Analizu autor usmjerava na četiri osnovna usmenoretorička žanra – brojalice, brzalice, blagoslov i kletva (korpus od 321 brojalice, 77 brzalice, 72 blagoslova i 342 kletve), a upotpunjeni su pomoćnim korpusima usmenih lirskih i epskih pjesama, pripovijedaka i poslovice koji su autoru poslužili za dobivanje komparativnih uvida. Metoda računalne obrade teksta, koju Nikolić podrobno objašnjava u zasebnom potpoglavlju, istraživanje postavlja u suvremen okvir i čini ga relevantnim za šire područje od usko strukovnog, usmenoknjiževnog i književnog, jer pokazuje mogućnost humanistike da odgovori izazovima vremena i primjeni digitalne tehnologije na filološka istraživanja. Autor pritom jasno upućuje na sve prednosti i potencijalne zamke računalne stilistike i metode obrade teksta ističući, što eksplicitno, što implicitno kroz pomnu analizu dobivenih rezultata, da digitalna humanistika, u ovom slučaju računalna stilistika, za dobro postavljanje parametara i očitavanje rezultata računalne analize teksta, pretpostavlja vrsnoga filologa. "Jedan i drugi pristup postaju u mnogim slučajevima komplementarni: računalo neće prepoznati ponavljanje istoga korijena uslijed moguće glasovne promjene, ali istraživač će znati u homofonskim nizovima prepoznati one koji nisu stilogeni. U konačnici je u stilističkoj analizi posljednja riječ ipak na čovjeku, stoga možemo govoriti o svojevrsnom kombiniranju pristupa odozgo (računalno analiziranje) i odozdo (ljudsko interpretiranje)" (str. 162).

Šesta je cjelina posvećena računalnoj fonostilističkoj analizi usmenoretoričkih žanrova. Analiza je organizirana prema parametrima učestalosti glasnika ili glasničkih skupina (vokali, vibranti, laterali, nazali, bilabijali, dentali, palatali i velari) te glasovnih ponavljanja i efonije. Detaljna računalna analiza i precizno očitavanje rezultata omogućavaju autoru da na temelju kvantitativnih podataka koji su konkretni i provjerljivi donese relevantne zaključke i uvede novu klasifikacijsku skupinu te razriješi dotadašnje terminološke nejasnoće.

Uz sustavan povijesni pregled zapisa i istraživanja hrvatske usmenoknjiževne retorike, usustavljanje terminologije i razrješavanje terminoloških i klasifikacijskih nedoumica, interdisciplinarno usidreno promišljanje problematike i inovativne analitičke metode, vrijednosti knjige *Između zvuka i značenja* doprinose i posljednja dva poglavlja u kojima Nikolić, nakon zaključka, donosi popis svih usmenoretoričkih žanrova koji su sačinjavali primarni korpus za analizu ("Prilozi") te precizan popis rukopisnih zbirki iz kojih je crpljena usmenoretorička građa (zbirke Arhiva rukopisnih zbirki Katedre za hrvatsku usmenu književnost). Potrebno je istaknuti da analizirani korpus ima vrijednost samostalne zbirke, da osigurava provjerljivost dobivenih rezultata i zaključaka te da je otvoren za nova čitanja i nove pristupe.

Na "veliko putovanje s malim tekstovima" (str. 17) Davor Nikolić vodi nas sigurno, metodološki dosljedno, znanstveno utemeljeno, analitički inovativno te nas pomnim čitanjem rezultata i filološki pronicavim uvidima na vrlo složen način upoznaje s naizgled jednostavnim žanrovima. Pritom uvijek ima u vidu potencijalne čitatelje, računa s čitateljima različitih istraživačkih pozicija, predznanja i interesa, što se vidi i u načinu oblikovanja poglavlja ove knjige – ona je zamišljena kao cjelina unutar koje se pojedina poglavlja mogu čitati samostalno, bez nužnih uvida u ostale cjeline. Ova će knjiga zainteresirane čitatelje pronaći među folkloristima, retoričarima, fonetičarima, stilističarima, filozofima i teoretičarima književnosti te studentima koje zanimaju književnost i jezik, ali i mediji i marketing. Svojom prvom znanstvenom monografijom Davor Nikolić pokazao je moderne smjernice kroatistike i folkloristike i ono neizostavno, da moderne analitičke metode ne isključuju onu tradicionalnu analitičku i interpretacijsku.

Josipa Tomašić

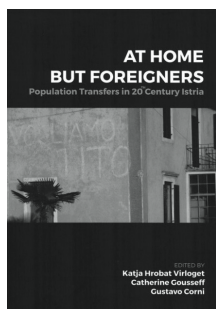
Tomislav Oroz, Gdje si bio 1573? Lica i naličja Matije Gupca u praksama sjećanja, Naklada Jesenski i Turk i Kulturno informativni centar, Zagreb 2018., 303 str.

Docent na Odjelu za etnologiju i antropologiju Sveučilišta u Zadru Tomislav Oroz svoje je kulturnoantropološko istraživanje kolektivnih sjećanja na čuvenog ustaničkog vođu iz 16. stoljeća priređeno 2014. godine kao doktorski rad uredio i za knjižno izdanje. Studija je raščlanjena u osam poglavlja, bibliografiju od 410 jedinica s popisom etnografskih vrela, kratki životopis i zahvalu (bez kazala). U uvodnom poglavlju "Matija Gubec u novom ruhu" (str. 7–19) predstavljeni su povodi istraživanju i teorijska polazišta, koja autor smješta u kulturnu antropologiju i studije sjećanja (str. 13). Raznovrsnim formama vrela zajedničko je zrcaljenje odnosa prema prošlosti (str. 14). Među njima se kao potencijalnu inspiraciju raznovrsnih interpretacija prošlosti u javnom diskursu ne treba odbaciti ni kontekst povijesnih istraživanja (str. 15). U tome je istraživačev cilj kolektivni odnos prema prošlosti (str. 16). U drugom poglavlju ("Interdisciplinarno bratstvo i/ili disciplinarni razmirice", str. 19–58) autor pomoću antropoloških klasika te kulturnoantropoloških i historijskih studija svoj put upravlja prema "praksama sjećanja kroz koje se otkrivaju svjetovi afektivnog, bliskog i neposrednog u kojima otisci prošlosti postaju fenomeni kulture" (str. 30). Na narednim stranicama obrazlaže nominalno posezanje za "sjećanjem" umjesto "pamćenja", uključivo s terminološkom napomenom kojoj je trebalo više od jedne stranice (str. 40–41). Gupcolike povijesnosti kronološki počinju od trećeg poglavlja ("Nove seljačke bune, nova lica Matije Gupca – historijski imaginariji dugog 19. stoljeća", str. 59–102). U ovom se dijelu interpretira i etnografska dokumentacija nastala povodom 400. obljetnice ustanka (str. 67). S umjetničkom produkcijom koja se u 19. stoljeću nadahnjivala Gupcem dotiču se i povijesna vrela (str. 84, 86). Četvrto je poglavlje naslovljeno "Mit o seljačkoj

buni i Matiji Gupcu u međuratnom razdoblju" (str. 103–140). Umjetničkim refleksijama ovdje se priključuju politička legitimiziranja, bilo kao narodni odvjetak naspram stranih vladara (str. 111, 116) ili kolektivom zasjenjeni preteča klasne borbe (str. 115, 122). Ploča na kakvu se moglo ispisivati razne legitimacijske želje otpjela je i povijesno asociiranje borbi naspram nepoželjnog prevratništva, uključivo sa žrtvoslovnim diskursom kao režimskom demontažom subverzivnih značenja. Šarolika galerija aspiranata na Gupčevu uspomenu (str. 123) seže od terorističke ćelije preko postrojbe u Španjolskom građanskom ratu pa do one dalekoistočne u sastavu Čehoslovačke legije sastavljene od austrougarskih zarobljenika (str. 123, 131). Kronološki hod se prikončava petim poglavljem s "Titom i radničkom klasom u novim seljačkim bunama" (str. 141–170). Slično kako je prikazano za ranije razdoblje, Seljačka buna se predstavlja povijesnim prethodnikom čija su nastojanja napokon ostvarena aktualnim poretkom – kako je izrijekom ustvrdio Kardelj (str. 160). Osobitost nove političke situacije leži u zagorskom ambijentu "kolijevke heroja" (str. 143, 144, 163). U ovom dijelu studije se, unutar prikaza pripreme proslave 400. obljetnice Seljačke bune, dotiče i povjesničarskog sudjelovanja (str. 161).

Za izdvojeno korištenje u nastavi ili kao oslonac u suvremenim analizama kulture je najzahvalniji dio studije iznesen u šestom ("Popularna kultura i povijesni imaginariji", str. 171–225) i sedmom poglavlju ("Adresa: postsocijalizam? Matija Gubec i prakse sjećanja u postsocijalizmu", str. 227–267). Predmetom kronike i tumačenja su najprije pojave masovne kulture vezane za film, strip, glazbu, građanski aktivizam, festivale i virtualne prostore (str. 174). Izvrsno je potpoglavlje posvećeno zornom primjeru kolektivnog zamišljanja Gupčeva izgleda povodom snimanja igranog filma pred veliku obljetnicu (str. 191–216). U posljednjem analitičkom poglavlju autor prati kolektivnog Gupca u devedesetima i kasnije. Eklekticizam gupcoslovnih razdoblja sada već dolazi na vidjelo Matakovićevim likovnim zasnivanjem iz grafičkog repertoara Mimičina filma (str. 238), a slično se može razabrati i iz fotografija kostimiranih rekonstrukcija odlučne bitke s redovitog festivala (str. 261–264). U zaključku (str. 269–275) autor konstatira neodvojivost izričaja masovne kulture od politike (str. 269), ističući etnografiju kao prikladan pristup (str. 270). Neukrotivost raznorodnih invencija pri posezanjima za Gupcem autor (na primjeru festivala) kulturnoantropološki predstavlja kao "nove oblike znanja o prošlosti" (str. 275).

Knjiga je dobro uređena i prikladno ilustrirana, uz umjereni broj zatipaka (str. 2, 26, 27, 57, 62, 113, 124, 173, 247, s ponovljenim navodom Foucaulta na str. 284). Istraživanje važne kulturne teme, najčešće povijesne osobe među nazivima hrvatskih ulica, predstavlja značajan doprinos hrvatskoj kulturnoj antropologiji i u nastavi bliskih znanosti se može dobro upotrijebiti sve od preddiplomske nastave nadalje. Istraživački prostor koji je ostao nepopunjen tiče se slovenske strane percepcije važnog lika iz dijeljene povijesti (tek uzgred na str. 133–134 i 154), no važniji manjak je i pored adresiranja antropološko-historijskih razmeđa ostao vezan za povijesna vrela. Ostalo je visjeti što je "službeno znanje o povijesti", njezina "dominantna slika" (str. 275) ili "neupitno znanje" s historijski relevantnim elementima Gupčeva života (str. 271). U studiji skoncentriranoj na Gupca čitatelju manjkaju uporišta nošenja s dvojbama oko imena protagonista (str. 154, 86, nap. 34), razdvajanja zamišljenog i stvarnog s Pasancem (str. 188) ili uopće sa Šenoinim narativom (str. 86). Povijesna vrela se uopće prvi put spominju s Bogovićevom dramom iz 1859. godine (str. 84). Čemu se u kultiviranju Gupčeva lika uklanjalo, a što se zalijevalo među vrelima može se prebirati već od onomastike, jer "gubec" je Belostencu bila riječ za gubicu (u tom bi smislu Gubec bio Teslin semantički srodnik, kojem je predak nadimak za takvo prezime navodno dobio po izbačenju čeljusti). Manjak historiografske rekapitulacije osjeća se naročito kod iliraca (str. 272). Ne manje od stripa ili rock-opere, nisu samo falsifikati među povijesnim vrelima unosili dah svojih vremena, a polazna su historiografska rezimiranja mogla zaokružiti ukupan presjek kolektivne imaginacije Matije Gupca. Nastavi li društveno zamišljanje tog hrvatskog Guya Fawkesa obogaćivati kulturu dosadašnjim tempom, to bi mogao biti i prijedlog za dopunjeno izdanje.

At Home but Foreigners. Population Transfers in 20th Century Istria, ur. Katja Hrobat Virloget, Catherine Gousseff i Gustavo Corni, Annales University Press, Kopar 2015., 229 str.

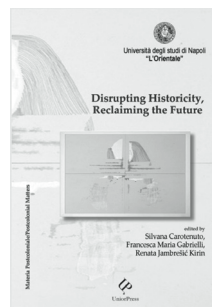
Uz tri uvodna odlomka, ovaj je zbornik radova na engleskom jeziku uglavnom sastavljen od radova sa skupa koji je pod vodstvom dviju urednica i pod istim naslovom održan koncem travnja 2014. godine u Kopru. U sadržaju pretežu historiografski članci, koji u drugom dijelu ustupaju mjesto antropološkim prinosima (sažetci na engleskom, slovenskom i talijanskom, ilustracije – 4 mape, 3 fotografije, 1 grafikon, 1 tablica; uz kazalo). Nakon uredničkih uvoda zbornik otvara Raoul Pupo (Odjel za političke i društvene znanosti Sveučilišta u Trstu) člankom “Italian Historiography on the Istrian Exodus: Topics and Perspectives” (str. 25–47). Od prvih znanstvenih studija 1981. godine naovamo u članku se prate promjene u tumačenjima statistika iseljavanja, njegovih faza, razloga, naziva, stavova jugoslavenske i talijanske vlasti, te postavljanja povijesnog konteksta i usporedbi. Članak se dobro povezuje s radom Marte Verginelle (Odjel za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Ljubljani) pod naslovom “Writing Historiography on Migrations at the Meeting Point of Nations in the Northern Adriatic” (str. 49–70). U tom je članku analiziran put koji su talijanska i slovenska historiografija prešle od nacionalnih povijesti (sve od civilizacijskog tonusa vendske teorije, str. 58) do obraćanja pozornosti na demografske pojedinosti, studije pograničnosti i druge novije istraživačke interese (str. 57, 63), s važnom ulogom koju je odigrao Istituto Regionale per la Storia di movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia (str. 56, tkd. i 73). Članak “Remapping the Istrian Exodus: New Interpretive Frameworks” Pamele Ballinger (Odjel za povijest Sveučilišta u Michiganu, str. 71–93) čitav je posvećen tim aspektima istraživanja iseljavanja istarskih Talijana. Najvažnijima drži usmjerenja višesmerne historije (str. 72), kakva su imala izbjeći normativne zamke poslijeratnog definiranja izbjeglištva i ljudskih prava (str. 76, 85) i plodne istraživačke okvire pronaći u povezivanju s temom kolonijalnih povratnika (str. 78). U takvoj se integralnoj temi istarski *esuli* ističu svojim izbjegličkim statusom (str. 83). Miha Kosmač (Znanstveno-istraživački centar Primorskog sveučilišta) pisac je narednog članka pod naslovom “‘Brotherhood and Unity’: Yugoslav Authorities’ Attitude toward the Population in the Northern Adriatic, 1945 to 1948” (str. 95–118). Iz lokalnih i središnjih fondova u ljubljanskim, zagrebačkim i beogradskim arhivima rasprostrta je slika administrativnog funkcioniranja i dinamike vlasti u okupacijskim zonama, unutrašnjosti Istre i relevantnih odluka centralne vlasti. U preliminarnom izvještaju “Some New Findings on Massive Post-War Population Movement from Present-day Slovenian Istria” Jure Gombač iz Migracijskog instituta ZRC SAZU i Sveučilišta u Novoj Gorici (str. 119–128) analizira iseljeničke dozvole sačuvane u koparskom Regionalnom arhivu, kao i lokane novinske sadržaje iz kojih se može razaznati pritisak na iseljavanje. Cathie Carmichael (studij povijesti Sveučilišta Istočne Anglije) je analizu raznovrsnih formalnih i neformalnih vrela pretočila u članak “Allies and Enemies: British Views on the Division and Partition of Istria 1945–1954” (str. 129–144). Gloria Nemec iz spomenutog Regionalnog instituta za povijest oslobodilačkog pokreta Furlanije i Julijske krajine te Centra za povijesna istraživanja u Rovinju doprinijela je člankom “The Hardest Years: Private Stories and Public Acknowledgement in the Recollections of Istrian Italians, either Exiled or Stayed Behind” (str. 145–158), u kojem izvrsno ocrtava nezahvalnu

ulogu kakva je u mnijenju i tumačenjima ostavljena *rimastima*, ostajnicima (tkd. i str. 175). Ovdje će se za nastavu i interpretacije naći i njihovi najiscrpniji citati. Na razmeđu javnog i privatnog, u sferama kovanja novog života i njegovih značenja, na istaknutom mjestu bile su žene (str. 150–153). Takav antropološki diskurs poentira jedna od urednica zbornika, Katja Hrobat Virloget s Primorskog sveučilišta u Piranu, člankom “The Burden of the Past. Silenced and Divided Memories of the Post-war Istrian Society” (str. 159–187). Početak odlomka “Istrian Italians – Foreigners at Home” obrazlaže naslov skupa i zbornika (str. 164). O situacijama i razlozima ostajanja doznajemo iz njihovih vlastitih citata, uključivo s prisjećanjima drugih migranata (npr. albanskih doseljenika, str. 171 i 177). Zaključno se poseže za izgradnjom značenja baštine (str. 177–178). Takva značenja u članku “I’m Telling The Story of the Town: Places in Contested Space” (str. 189–207) na primjeru Kopra pomnije analizira Neža Čebroon Lipovec s Primorskog sveučilišta. Završni članak “Population Movements as Instances of ‘Co-Ethnic’ Encounters: A Critique” (str. 209–223) rad je Jasne Čapo iz Instituta za etnologiju i folkloristiku, kao koristan teorijski okvir u istraživanjima migracija sunarodnjaka.

Masovno iseljavanje istarskih Talijana tema je u kojoj se, ni pola stoljeća od njezinih početaka u znanstvenoj literaturi, hoda po jajima. Spisateljska odluka da se imena mjesta u slovenskoj (ili hrvatskoj) i talijanskoj inačici pišu s crticom, a ne s uobičajenom kosom crtom se ima sricati “s punom pozornošću” (str. 190), gotovo kao pravnička ograda. Vruće istarsko kestenje očito je i po neuobičajenim trima uredničkim uvodima, umjesto uvriježenog uvezivanja jednog suuredničkog. Čitateljskom zazoru nema mjesta jer je u sadržaj uloženo mnogo arhivskog, etnografskog i interpretativnog truda. Konvencionalizirane sjene daju se sporadično razabrati kao u bastardnom administrativnom kalku “Julijskih Dalmatinaca”, kakvi su se na jednom mjestu zalomili bez crtice koja Dalmaciju na takav način povezuje s međuratnom pokrajinom Julijske krajine (str. 34). Ustrajna nastojanja širenja tumačenjskih okvira usporedbama situacijski nisu doprla do susjednih romanofonih stočara koji su se nakon epohe nacionalnih integracija našli pod rumunjskim kišobranom, slično kao urbano autohtono romanofono stanovništvo (Istrioti) za kakve nakon talijanskog ujedinjenja nije bilo poduke na njihovu jeziku. Uz ove manje propuste, urednici su polučili važan svezak kakav će biti koristan svakom istraživaču vrelag poslijeratnog razdoblja kad su ovi krajevi bili žarište akutne svjetske krize.

Jadran Kale

Disrupting Historicity, Reclaiming the Future, ur. **Silvana Carotenuto, Francesca Maria Gabrielli i Renata Jambrešić Kirin**, Unior Press (“L’Orientale” Università degli studi di Napoli) i Institut za etnologiju i folkloristiku, Napulj, Zagreb 2019., 368 str.

Zbornik *Disrupting Historicity, Reclaiming the Future* nastao je kao rezultat dugogodišnje saradnje napuljskog univerziteta L’Orientale i zagrebačkog Instituta za etnologiju i folkloristiku (IEF), jednog od organizatora posleđiplomskog seminara *Feminizmi u transnacionalnoj perspektivi*

koji se pod ovim imenom od 2007. organizuje svake godine u Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku (IUC). Okupljeni radovi proistekli su iz izbora izlaganja u trogodišnjem periodu (2014., 2015. i 2016.). Inače, dubrovački seminar višestruko je dragocen za sve učesnice jer ne služi samo razmeni ideja, znanja i feminističkih teorijskih modela već i uspostavljanju i održavanju akademskih, aktivističkih, često prijateljskih veza između učesnica, uz prevazilaženje međugeneracijskih podela. U tom smislu sakupljeni radovi delo su autorki različitih generacija.

Urednice zbornika su Silvana Carotenuto, Francesca Maria Gabrielli i Renata Jambrešić Kirin, a autorke dvadeset radova (uključujući i uvodni) su feminističke teoretičarke koje žive i rade na različitim prostorima, sa kojih nisu nužno i potekle (Hrvatska, Italija, Pakistan, Slovenija, Srbija, Nemačka i SAD). Zbornik je podeljen u četiri celine: "Herstories", "Foremothers", "Revisions", "The Future", koje klasifikuju radove prema dominirajućim temama kojima autorke prilaze iz feminističke teorijske, filozofske, književne, etnološko-antropološke, politološke, istorijske, sociološke ili perspektive studija kulture. Nit koja ih povezuje jeste dekonstruisanje patrijarhata te ideologija i diskursa u koje je on čvrsto utkan i danas, tako da ga je neophodno neprekidno i uvek iznova raskrinkavati otvaranjem neistraženih i nedovoljno poznatih tema i razotkrivanjem i mapiranjem feminističkih epistemoloških paradigmi koje se prepliću i nadopunjuju, otvarajući nove istraživačke figuracije budućnosti. Autorke su se različitim pristupima – ženskim istorijama, teorijama, popularnoj kulturi, književnosti, ženskim životnim pričama i iskustvima – "suprotstavile 'unapred datim strukturama' velikih narativa i uspostavile intimniju vezu sa duhovima traumatične prošlosti i obećanjima za budućnost koja se ne može u potpunosti predvideti" (str. 5).

Kako urednice i same navode, zbornik predstavlja doprinos suprotstavljanju narastajućim neokonzervativističkim otporima i napadima na feminizme uz oduzimanje osvojenih prava i sloboda, ali je i podsećanje na teorijski doprinos koji su feminističke teorije pružile i još uvek pružaju humanistici u rasvetljavanju i suprotstavljanju dominantnim, patrijarhalnim i kolonijalnim konceptima. Inspirisani razmišljanjima Judith Buttler i načinom na koji je filozofski pristupila *Antigoni* – "njenim mimetičkim, transformativnim i neophodnim zahtevom, koji se oslanja na njene činove uznemiravanja i destabilizacije (hegemone moći), radovi pružaju čitav spektar (feminističkih) preispitivanja i odgovornosti u različitim disciplinama, diskursima i interpretacijama, koji su motivisani neophodnošću korišćenja znanja, pozicija i predavačkih sposobnosti kako bi se osmislila i izmislila budućnost kojoj se možemo nadati" (str. 12). Izbor tema je širok, a radovi su kompleksni, metodologije inventivne i dobro utemeljene, a pristupi i teorijski uvidi aktuelni i reflektivni.

Prva celina "Herstories" već u samom naslovu napušta falogocentričnu ideju singularne prošlosti, remeteći patrijarhalni autoritet kroz mnoštvo nedovoljno prisutnih i oslušnutih ženskih glasova koje je nužno povući sa margina istorije. Neophodno je međutim, ukazuje Sanja Milutinović Bojanić ("On the Eternal Present"), voditi računa o problemu koji je duboko usidren i nije ga moguće rešiti jednostavnom dopunom ženskih mikronarativa, budući da je "večita sadašnjost" određena istorijskim diskursom koji je nepromenljiv i monolitan, sačinjen od muškog glasa i muškog pogleda, a počiva na idealu herojstva (još od Homera) koji se na taj način "večito" i reprodukuje. U tom smislu se ovaj rad fokusira upravo na ono što i jeste čvorište odnosa između sadašnjosti, prošlosti i budućnosti, pa i snažne i sve grčevitije dominantne potrebe da se monolitni autoritativni glas istorije još ojača, jer on je garancija da *status quo* istraje u sadašnjosti i budućnosti. Upravo to i zahteva inventivne i uporne intervencije i znanja, a ovaj zbornik radova ih pruža. U tekstu koji sledi ("Lost and Found: Female Subjectivity and Political Agency as a Feminist Utopian Horizon") Brigita Malenica raspravlja o neophodnosti repolitizacije polja reprezentacije, što bi omogućilo nužno artikulisanje pojma političke subjektivnosti iz feminističke perspektive. Istoj celini pripada i rad Nataše Polgar ("Between

Romanticization and Dehistoricization of History: The 'Unveiling' of Gender in Witchcraft Trials") u kome autorka sprovodi psihoanalitičko čitanje suđenja vešticama u Hrvatskoj u XVII veku, osvrnuvši se na niz rodni problema koji su uočljivi u bavljenju ovom temom – a mogu se pratiti kroz tri temporalna nivoa (prošlost, sadašnjost i budućnost) na primeru discipline, ali i popularne kulture u kojoj su veštice našle svoje mesto. Temporalnost, tj. pravovremenost tema je rada Brigite Miloš "Thoughts on *Being Late*: (Re)presentational Case Study of Rijeka's Center for Women's Studies" u kome se autorka bavi prostorno-vremenskim kontekstom osnivanja Centra za ženske studije u Rijeci, preispitujući posledice "kašnjenja", ali i novih mogućnosti koje je taj trenutak doneo. Istorijska perspektiva koja seže od antike i ranohrišćanskih patrističkih spisa do devetnaestovekovne hrvatske književnosti, a posvećena je devičanstvu, tema je rada Dubravke Dulibić-Paljar "Virginity Stories: From Virgin Martyrs to Virginal Heroines in Nineteenth-Century Croatian Literature". Pružajući uvid u viševjekovne koncepte devičanstva i načina na koji se ono duhovno konstruisalo kroz fizičko lišavanje/ponišćavanje ženskog tela, rasvetljen je još jedan aspekt omalovažavanja ženske seksualnosti i duhovnosti, ali je sa druge strane ukazano i na procepe u patrijarhatu i mogućnost transgresije i iskoračivanja iz propisanih ženskih društvenih normi.

Celina "Foremothers" okrenuta je kako nepoznatoj i složenoj istoriji naših prethodnica tako i strategijama sakupljanja znanja o ženama. Francesca Maria Gabrielli autorka je rada "Feminism in Disguise: Isotta Nogarola's Defence of Eve (1451)" o životu i radu petnaestovekovne humanističke naučnice Isotte Nogarole i njenom spisu, *Dijalog Adama i Eve* (1451) u kome autorka istražuje i predstavlja kako je Isotta Nogarola kroz reinterpetaciju biblijskih motiva sprovodila "samoautorizaciju za svoja feministička zalaganja" (Gabrielli 2019, 115). Sledi rad Katherine Borland "Feminist Epistemology Outside the Academy: Jane Addams' *The Long Road of Women's Memory*" posvećen intelektualnom i aktivističkom radu američke feministkinje, aktivistkinje, socijalne radnice i naučnice Jane Addams (1860–1934) te njenom "praksi saosećajnog znanja kao ranog oblika feminističkog epistemološkog polazišta" (str. 149). Novija istorija tema je naredna dva rada. Marija Ott Franolić u tekstu "I wanted to be somebody: Learning from the Past and Making Women's Life Stories Matter" pruža britku autorefleksiju teorijski osmišljenog sakupljanja usmenih istorija hrvatskih žena rođenih između 1920. i 1940. godine. Sve sagovornice su visokoobrazovane žene nepoznate široj javnosti, a jedan od glavnih motiva za ovaj rad jeste podizanje svesti savremenih mladih žena koje se olako prepuštaju retradicionalizaciji, uzimajući zdravo-za-gotovo prava i slobode koje su generacije žena teškom mukom sticale. O ukorenjenosti patrijarhata, sa kojim su se žene na jugoslovenskim prostorima susretale čak i u vreme najpovoljnije po žensku emancipaciju, piše Renata Jambrešić Kirin u radu "Yugoslav Women Intellectuals: From a Party Cell to a Prison Cell" koji preispituje upravo spomenuti, a nedovoljno istraženi paradoks jugoslovenske modernosti. Naime, duboko usađeni patrijarhalni obrasci kao i totalitarizam (naročito u periodu nakon Drugog svetskog rata i razlaza sa Sovjetskim Savezom) brutalno su kažnjavali i sramotili emancipovane, obrazovane i samostalne žene oduzimajući im pravo javnog delovanja i slobode, "koristeći tradicionalne pogrdne prakse prema ženama i manipulišući sramotom" (str. 191). Fokusirajući se na sudbinu intelektualki u periodu od 1945. do 1953. godine (u vreme obračuna sa pravim ili izmišljenim pristalicama Staljina) i nastojeći da razotkrije "kako i zašto su mnoge profesionalno istaknute žene i bivše revolucionarke nestale sa istorijske scene početkom 1950ih", autorka prikazuje uspostavljanje "modernog političkog patrijarhata jugoslovenskih komunističkih vlasti" (str. 180).

Odeljak "Revisions" počinje radom Lade Čale Feldman "Acting History Across Media: Margaret von Trotta's *Hannah Arendt*" koji je posvećen filmu o Hannahi Arendt i izveštajima o Eichmannovu procesu koje je pisala za *New Yorker* (kasnije su objavljeni u knjizi *Eichmann u Jerusolimu: o banalnosti zla*). Film je, isto kao i spomenuti izveštaji, izazvao kontroverze i

burne reakcije. Ova rasprava, utemeljena u feminističkim, filmskim i teorijama glume, dotiče se spektra tema inspiriranih spomenutim ostvarenjem: filmske reprezentacije “žena od ideja”, nastojanja da se Hannah Arendt prikaže “što realnije”, što se uklapa u kinematografsku struju posvećenu prikazivanju sredovečnih žena kao javnih ličnosti. Pored toga, autorka se dotiče i “glume” same filozofkinje, ali ne na filmu, već u njenom ponašanju na političkoj sceni, tj. njenim idejama o *vita contemplativa* i *vita activa*. Nadovezujući se na problem teorije i prakse, Daša Duhaček u radu “Arendtian Concept of Judgment: Between Thinking and Acting?” preispituje moguće feminističke pristupe kategoriji prosuđivanja čuvene filozofkinje. U radu “The Abject Body: Feminist Approaches to Hannah Arendt’s Philosophy in Julia Kristeva, Linda M. G. Zerilli, and Judith Butler”, Iva Rogulja Praštalo bavi se ukrštanjem feminističkih teorija o “abjektovanom telu” koje su ponudile tri teoretičarke – Linda M.G. Zerilli, Julia Kristeva i Judith Butler – suprotstavljajući ih stavu Hannah Arendt o telu koje je ta filozofkinja smatrala apolitičnim. “Revizije” se nastavljaju tekstom Petre Belc Krnjić “Yugoslav Experimental Cinema: The Case of Tatjana Ivančić”, koja ne samo da ispravlja nepravdu time što podseća na zanemarenu predstavnicu eksperimentalnog hrvatskog filma Tatjanu Ivančić, naročito aktivnu 1970-ih godina, već ukazuje i na neuralgične tačke i ključna pitanja ispisivanja kanona i njihovog reprodukovanja, koji čak i kada su nastajali i nastaju na kulturnim marginama, istiskuju žene, naročito one koje se ističu i odudaraju od definisanog glavnog toka. Ana Fazekas u tekstu “*Bitch Better Have My Money*: Female Eros and Aggression in Contemporary Pop Music” analizira feminizam i pseudofeminizam, seksualnost i hiperseksualnost u savremenoj popularnoj muzici – koju izvode žene i koja je ženama namenjena. Ova kompleksna analiza koja preispituje nužni, a opet problematični prodor feminizma u popularnu kulturu koja je neodvojiva od neoliberalnog kapitalizma, zbog čega mu – u ovom nepravednom duelu – najčešće i podleže, ima interesantnu strukturu. Poštujući sve zahteve naučne i teorijske argumentacije, autorka se poigrava žanrom i oslobađa zacrtane falogocentrične akademske stešnjenosti (o nužnosti ovakve feminističke intervencije koja bi preispitala sam akademski diskurs pisala je Rosi Braidotti) – svoja poglavlja i potpoglavlja definišući kao A i B stranu (poput muzičkih albuma) i kao muzičke numere (*tracks*).

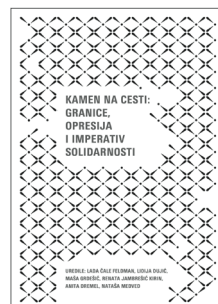
Poslednja celina “The Future” donosi radove iz više istraživačkih oblasti – od psihoanalitičkih do književnoistorijskih, a zajedničko im je široko sagledavanje različitih aspekata patrijarhata utkanih u druge dominirajuće ideologije (nacionalne, religijske, tržišne) i epistemologije (od psihoanalize do književne teorije), tako da je superiorni stav koji leži u osnovi rodne nejednakosti doveden u vezu i sa drugim, srodnim odnosima deprivilegovanja. Fokusiranje na ove relacije jedina je šansa za razumevanje i razrešavanje društvenih konflikata. U tom je smislu izuzetno zanimljiv rad Durre S. Ahmed pod nazivom “The Crazy (Br)other: Islam and the West” u kome se autorka bavi Jungovim odnos prema Islamu, i željom, tj. snom jednog klijenta da pomiri islam i hrišćanstvo. Naglašavajući Jungovo potpuno nepoznavanje islama povezano sa hrišćanskom narcisoidnom kolonijalističkom pozicijom – koja je podjednako bila bukvalna i simbolička, a koja, kao što na ovom primeru možemo videti, još uvek duboko prožima zapadni svet i zapadnu misao, autorka nudi “harmonično razrešenje” – kroz upoznavanje i prevazilaženje binarnih podela koje neprekidno vode u animozitet. Na taj način se i razrešava igra reči u kojoj Drugi – *Other*, postaje Brat, tj. *Brother*. Možda najradikalniji vid nehumanosti danas predstavlja ozvaničen i prilično rasprostranjeni odnos prema izbeglicama i prihvatanje stanja u kome mnoge izbeglice ostaju lišeni osnovnih ljudskih prava. Žensko izbegništvo obeleženo je dvostrukom drugošću, a Simona Miceli se u tekstu “Migration and Female Writings: Experiencing Contamination, Decentralizing Narration” bavi spisateljicama, migrantkinjama u Italiji, njihovom patnjom i teškoćama, ali i pisanjem kao načinom kulturne integracije koja je katkada dostupnija od formalne i građanske. Silvana Carotenuto u radu “The *Génie* of Nnedi Okorafor’s *Oeuvre*: Genre, Gender and the Generosity of Writing” bavi se pojmom *génie* u književnosti Nnedi Okorafor, njenim kreativnim intervencijama vezanim za rod i vezom koju autorka uspo-

stavlja kroz transgresiju granica žanrova u procesima koji nisu linearni već rizomatski. Na ovaj rad i pitanje roda u žanru naučne fantastike nadovezuje se članak Svetlane Slapšak "Women Novelists and Love as a Toll of Changing Historical Perspectives" razmatrajući koncepte žanrova spekulativne fikcije (*speculative fiction*) i naučne fantastike (*science fiction*), argumentujući da ih je moguće podvesti pod istu tipologiju u koju se uklapa i ljubavni avanturistički roman. Sve ih odlikuju više ili manje eksplicitni feministički ciljevi, kao i saznanje. Ističući kako se od pojave romana kod autorki prepoznaju "utopijske ili distopijske ideje vezane za rodno pozicioniranje u prošlosti i budućnosti" (str. 353) autorka nas ne samo upoznaje sa brojnim primerima ženske književnosti – od Margaret Atwood, preko Ethel Lilian Voynich, Régine Deforges, do jugoslovenske spisateljice Vere Obrenović-Delibašić (1906–1992) – već analizira i avanturističke romane muških autora, koji su vremenom podlegli zahtevima industrijskih društava (kroz mehanizme javnog obrazovanja te nacionalnih i tržišnih zakonitosti) zbog čega su iz romana nestale nezavisne heroine, koje su postojale kod Karla Maya i Julesa Vernea. Tako autorka iz perspektive književne teorije ukazuje na suptilne i sveprožimajuće patrijarhalne mehanizme, ali i na otpore patrijarhatu, koji su danas neophodni možda više nego ikada u skorijoj prošlosti, jer kako autorka ističe: "Mi danas živimo u patrijarhatu kao da se ništa nije dogodilo u ljudskoj svesti između 18. i 21. veka. To je razlog što je patrijarhat nesumnjivo najdublja trauma i najistaknutiji motiv pisanja žena i drugih u spekulativnoj fikciji i naučnoj fantastici" (str. 354).

Knjiga pred nama upravo je jedan od kompleksnih, važnih i izuzetno dobro promišljenih i utemeljenih odgovora na ovu traumu – kroz istraživanja, širenje znanja, proširivanje perspektiva za kritičko sagledavanje savremenog života i prošlosti, kroz razrađivanje raznovrsnih epistemologija i pristupa koji omogućavaju nove načine posmatranja sveta i istorije, ali i projektovanja budućnosti, preplićući se kroz razrađene ili tek otvorene teme, isprepletene i usložnjene teorijske pristupe, ali i moguće umetničke prakse.

Lada Stevanović

Kamen na cesti. Granice, opresija i imperativ solidarnosti, ur. Lada Čale Feldman, Lidija Dujčić, Maša Grdešić, Renata Jambrešić Kirin, Anita Dremel i Nataša Medved, Centar za ženske studije i Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2019., 146 str.

Zbornik radova *Kamen na cesti: granice, opresija i imperativ solidarnosti* objedinio je radove sa znanstveno-književnog skupa Marija Jurić-Zagorka – život, djelo i nasljeđe: Preko granica: opresija i imperativ solidarnosti. Sama Zagorka stoji kao simbol transgresije, a Neda Novosel tekstom "‘Grička vještica’ Marije Jurić Zagorka u kontekstu stare periodike (u čast stogodišnjici praižvedbe ‘Gričke vještica’)" svjedoči kako je Zagorka svakom premijerom i izvedbom po-

micala granice dajući nezaobilazan obol opismenjavanju i obrazovanju publike te deelitizaciji kulture. Još jedan vid transgresije kod Zagorke uočavaju Biljana Oklopčić i Lucija Saulić, koje u tekstu "Preko granica: flaneranje u 'Vitezu slavonske ravni' Marije Jurić Zagorke" ističu Zagorkinu Krasanku kao prvu flanericu u hrvatskoj književnosti. I sama je Zagorka flanerica i time čini ozbiljnu transgresiju u vidu ženske mobilnosti i zauzimanja pozicije moći. Vinko Drača tekstem "Stenjevačka Ofelija" Ana Schier: rod i duševna bolest u Hrvatskoj na prijelazu stoljeća" pokazuje svu rigidnost građanske klase. Otklon od ustaljene norme ženskosti se skupo plaćao opresijom, dijagnozom i uskraćivanjem slobode, kako autor pokazuje na primjeru nesretne Ane Schier.

Romi, nažalost, stoje i dalje kao paradigma "drugog", a Iskra Vuksanović u radu "Biografije nevidljivih: životi i iskustva Romkinja i Roma u poeziji Hedine Tahirović Sijerčić" ističe nepromijenjenu poziciju Roma i nevidljivost romskih autorica u književnom svijetu. Kroz analizu bosansko-romske zbirke poezije progovara o višestrukoj nevidljivosti Roma, koji i dalje žive u ekonomskoj nemoći i diskriminaciji. Granice znače slobodu, a sloboda se često veže uz solidarnost pa tako Janica Tomić u tekstu "Obitelj i drugi: prizori solidarnosti iz švedske književnosti i filma" govori o Švedskoj, zemlji u kojoj je individualna sloboda svetinja, a država funkcionira u službi individualne autonomije. Posljedično, Švedski filmski institut poznat je po angažiranim filmovima, a tu su i primjeri autorica koje u distopijskim romanima progovaraju o snažnoj normi majčinstva i obitelji. Distopija ima glavnu riječ i u tekstu Ane Fazekas "Kako se tka utopija: žena u utopijskom/distopijskom kontekstu" u kojem polazi od Blochova koncepta utopije i nade. Naime, pisanje je za potlačene skupine od velikog značaja, a feminističke utopijske vizije u sebi imaju utkanu viziju bolje budućnosti što stoji kao prvi korak k revoluciji. Solidarnost nas odvodi prema tekstu Tee Raše "Muško pismo kao imperativ solidarnosti za ženski glas u irskoj kratkoj priči" u kojem se vidi solidarnost irskih autora koji su kroz žanr kratke priče davali glas "društvenim prijestupnicama" kojima su u strogom katoličkom društvu, emancipatorski glas i ruku solidarnosti dali upravo muški autori.

Prostor granice zaokuplja Mirelu Berbić-Imširović u tekstu "Rod, nacija, etika – kako biti solidaran sa smrću? (O romanima *Skretnice*, *Most* i *Žene. Glasovi*. Jasmine Musabegović)". Rat, granice, identiteti i etika u vidu individualnog izbora – sve su to kompleksne teme kojima se Berbić-Imširović bavi prilikom iščitavanja Musabegovićeve trilogije. Mjesto i identitet u suvremenom kontekstu granica tema je teksta Jasmine Bolfek-Radovani, koja u radu "Da li preispitati migrantske identitete?: prostor, mjesto i rod u teoriji Doreen Massey" piše o migrantskom identitetu i pokazuje kako su migranti u britanskim medijima instrumentalizirani u svrhu perpetuiranja antiimigracijskog diskursa. Vizualna konstrukcija migranata tema je rada Sare Kekeš, Davora Konjikušića i Petre Šarin, koji u tekstu "Uloga vizualnih narativa u konstruiranju slike migranta – poziv na solidarnost ili depolitiziranje masa?" pokazuju kako fotografije u medijima imaju glavnu ulogu u formiranju diskursa i prikazu emigranata koji su svedeni na dehumanizirajuće objekte. Migracije se dotiče i Marta Baradić, koja u tekstu "Od aleksadrinke do transnacionalne majke – ženski migrantski rad između emancipacije i eksploatacije" analizira sličnosti između aleksadrinke – žena koje su početkom 20. stoljeća masovno emigrirale iz Slovenije u Egipat – i badanta – žena poglavito s područja Istre i Kvarnera koje rade kao negovateljice u talijanskim kućanstvima. Oba primjera ogledalo su ekonomskih kriza koje se šutke prelamaју na leđima žena.

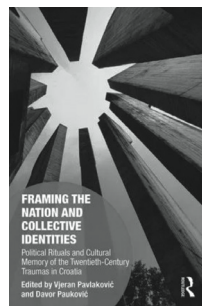
A da su granice i njihov prelazak imale važnu ulogu i ranije, svjedoči zanimljiv tekst Antonije Vodanović "Liminalnost u arhitekturi: praksa uklesavanja Kristovog monograma na portale ranovjekovnih šibenskih kuća". Liminalnost kao antropološki pojam primjenjiv je i na arhitekturu pa tako imamo ulazna vrata koja stoje za najliminalniji prostor kuće. Tako je na brojnim portalima šibenskih kuća od 15. do kraja 18. stoljeća bila poznata praksa uklesavanja Kristova

monograma. Europa se tresla od straha pred vraćanjem, čarobnjaštvom, crnom magijom i bolestima stoga u to doba imati Kristov monogram na ulaznom pragu nije bilo na odmet, kako pokazuje Vodanović.

Poziciji moći uvijek je inherentan odnos dominacije i subordinacije, što sa sobom nosi vid opresije i funkcioniranje unutar zadanih okvira. Migracije, krize i transgresije, ako se zagrebe ispod površine, uvijek su, između ostalog, rodno obojeni procesi. Tekstovi u ovom zborniku pokazuju da od šibenskih kuća 15. stoljeća do suvremenog migrantskog diskursa, uz takvu vrstu hijerarhijske moći "nad" uvijek postoje hrabra prekoračenja zadanih normi i granica te solidarnost kao vječna ljudska karakteristika koja je važan čimbenik u stvaranju boljeg svijeta koji funkcionira u sklopu "moći sa".

Ana Smokrović

Framing the Nation and Collective Identities. Political Rituals and Cultural Memory of the Twentieth-Century Trauma in Croatia, ur. Vjeran Pavlaković i Davor Pauković, Routledge, New York 2019., 245 str.

Knjige poput zbornika Vjerana Pavlakovića i Davora Paukovića trebalo bi objavljivati barem jednom u deset godina, recimo u ritmu kojim se obavlja popis stanovništva, kako bismo lakše i s potrebnim odmakom pratili i mijene u kulturi sjećanja i silnice koje te mijene pokreću. I onim manje pažljivim pratiteljima ovdašnjih političkih događanja jasno je da politički rituali i mnemonički ratnici, desni i lijevi kao i oni iz *ekstremnog centra*, i dalje titraju nerve prosječnog Hrvata uspješnije od porezne politike ili borbe protiv nasilja nad slabijima pa s tom kulturalnom činjenicom, dok se ne promijeni, valja postupati sustavno, ozbiljno i s dužnim poštovanjem.

Većina radova objedinjena u zborniku *Framing the Nation and Collective Identities: Political Rituals and Cultural Memory of the Twentieth-Century Traumas in Croatia* rezultat je istraživanja u sklopu HRZZ-ova projekta FRAMNAT i čini se da je upravo taj zajednički, projektni rad pridonio prevladavajućoj koherentnosti i fokusiranosti istraživanja uključenih u publikaciju. Zbornik, koji je 2019. godine objavljen u izdanju serije Memory Studies izdavačke kuće Routledge, podijeljen je u četiri dijela i sadrži 11 poglavlja u disciplinarnom rasponu od povjesničarskih i politoloških do lingvističkih i filozofskih pristupa komemoriranju, od obilježavanja događaja iz Drugoga svjetskog rata i Domovinskoga rata sve do transkontinentalnih pipaka jedne nacionalne, hrvatske kulture sjećanja.

Glavnina se radova u zborniku usredotočuje na analizu raznovrsnih komemorativnih praksi, a u nizu priloga prevladavaju analize prigodnih govora pripadnika raznovrsnih elita, kao i njihova recepcija. Takav je fokus, primjerice, omogućio precizno ocrtavanje metoda i posljedica

“skretanja udesno” koje je obilježilo politički ton dekad 2010-ih. Upravo je pristupanje kulturi sjećanja kao živoj, osjetljivoj i promjenjivoj materiji važan doprinos ove knjige. Kada se promjene u političkim porukama promatraju kroz duži vremenski raspon i s potrebnom stalozanošću, kao što jest slučaj u dobrom dijelu uključenih radova, čitatelj može iskusiiti umirujući efekt suprotan klikbejtovskoj logici dnevnih vijesti: izjave i poruke koje se u nekom trenutku mogu učiniti nedopustive ili nepovratno štetne dio su plimnog vala koji ima vlastitu diskurzivnu logiku uključivanja, isključivanja i ekspandiranja pojedinih kutova gledanja na sadašnjost i prošlost. Ali val ima razdoblja uspona i, prilično izvjesno, pada, kojemu možda svjedočimo upravo od komemoracije 25. obljetnice operacije Oluja protekloga ljeta. Smireni je ton bilježenja s umjerenim i počesto suzdržanim dometima zaključaka osobina koja ovaj zbornik izdvaja u pozitivnom smislu. Istodobno, fokus na elitne narative, koji i dalje prevladava u pojedinim disciplinama i istraživačkim pristupima, može doprinijeti zanemarivanju istraživanja utjecaja na narative “odozdo”. Što sva ta sila riječi izgovorena pred novinarskim mikrofonima znači građanima-biračima kojima je primarno upućena? Koliko su *mnemonički ratnici* uspješni u svojim bitkama? Mijenjaju li ičije mišljenje ili samo utvrđuju pozicije u već prokopanim rovovima? Ako postoji istraživački zadatak za koji bismo se rado založili u nekoj narednoj desetljetki, bio bi to vjerojatno još snažniji fokus na istraživanje međudnosa politika sjećanja koje zastupaju raznovrsne elite te sjećanja i tumačenja prošlih događaja koja izviru “odozdo”.

Prikaz ovoga zbornika mogao bi tematizirati niz aspekata, među inima i primjetnu razliku u stupnju generalizacije iznesenih tvrdnji između istraživača koji se ipak primarno obraćaju internacionalnoj, u odnosu na one koji su ukotvljeni u hrvatsku i regionalnu perspektivu. Zbog manjka prostora, međutim, pokušat ćemo problematizirati barem po jedan rad iz četiriju tematskih cjelina, počev od one posljednje, naslovljene “transnacionalne dimenzije sjećanja”.

Naime, tekst Nikoline Židek razotkriva nam etnografski gotovo odviše savršen primjer kako politike sjećanja mogu poslužiti tome da se kroz prošlost protumači sadašnjost, ali i uzvratno, da se iz sadašnjosti protumači prošlost. Riječ je o politološkoj analizi argentinske zajednice “Hrvata u dijaspori” koja je utemeljena na arhivskom radu i dubinskim intervjuima, a rad bi mogao biti zanimljiv svakome koga zanima iznijansirani i historizirani pristup desnom i ekstremno desnom dijelu političkoga spektra, kako u vezi s Hrvatskom tako i globalno. Upravo čudesna preoblikovanja sjećanja na “bleiburšku tragediju” kao središnju, utemeljiteljsku os te zajednice pokazuju kako u ekstremističko “disidentskim”, revizionističkim politikama sjećanja djeluje oporčunizam i sklapanje (ili makar pokušaj sklapanja) očekivanih i manje očekivanih političkih saveza u kontekstu prostorne izmještenosti, dok se pojmovi slobode i demokracije razotkrivaju u svoj širini vlastite označiteljske praznine. Nekome je, naime, sloboda ono što je za tolike bilo ropstvo i smrt. Sjećanje koje obvezuje i veže, ali i zamagljuje viđenje onih koji tvrde da se “Hrvatsku može živjeti a da se u njoj ne živi” u ovom se radu pokazuje kao gotovo opsesivna fiksacija koja, čini se, baštini malo opravdanih zahtjeva, a mnogo taloga naslijeđene mržnje “na neproživljeno”. Tekst ujedno može poslužiti i kao opća pouka o tome kako s “dugovanjem” biološkim precima valja postupati oprezno i svakako kritički.

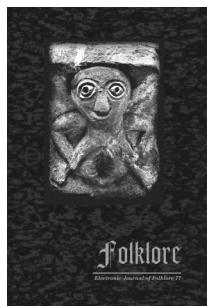
U dijelu zbornika koji se bavi sjećanjem na Domovinski rat i komemoracijama koje su s njime povezane izdvajamo rad iz manje očekivanog kuta gledanja koji analizira odnos prema Domovinskom ratu unutar sportskog polja. U istraživanju Darija Brentina autor se poduhvaća i pogleda “odozdo” pa u pregledu događaja ističe poveznice između sportaša i visoke politike, odnosno dominantne ideološke perspektive od devedesetih nadalje, ali propituje i manje vidljive registre povezanosti između navijačkih skupina i raznih manifestacija ratnog naslijeđa u Hrvatskoj. Unatoč ne vazda skladnom suživotu s vladajućim predstavnicima *stožerne stranke* i politički uvezanim sportskim moćnicima ili možda upravo zbog toga sportski se navijači u hrvatskom kontekstu (is)postavljaju kao pravi, “narodni” čuvari domoljublja s time da njihov

pristup uključuje sve od nacionalnog ponosa do nacionalizma i proustaških ekscesa, ali, dodali bismo, s obaveznim dodatkom osjećaja za pravdu za pripadnike većine (kako u nacionalnom tako i u drugim smislovima). U istraživanju o utjecaju rada Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju Ana Ljubojević pokazuje kako je *pravosudna istina* koju je Haški sud proizvodio kroz raznovrsne odluke poput onih u predmetima Vukovarska bolnica i Gotovina et al., utjecala na uokvirivanje kulture sjećanja u Hrvatskoj. Autoričin je zaključak unekoliko pesimističan jer tekst pokazuje da presude u bitnome ne utječu na promjenu *framea* – one koje su u skladu sa široko prihvaćenim interpretativnim okvirom bit će pozdravljene kao pravedne, dok će one čiji sadržaj ide usuprot prevladavajućim istinama biti otpisane kao političke i ugrađene u žrtveni nacionalni narativ. Kakav je u kulturi sjećanja doprinos metoda i rezultata rada samog Haškog suda mogla bi biti tema za komplementarnu monografiju.

U prilogu Vjerana Pavlakovića, koji se bavi komemoracijama događaja iz Drugoga svjetskog rata, a osobito Jasenovcem, osobito se plodonosnom čini primjena tipologije aktera politika sjećanja na domaću političku scenu, od mnemoničkih ratnika i mnemoničkih pluralista do onih koji najvećim dijelom negiraju važnost prošlosti ili pak pažnju radije usmjeravaju na (utopijske) vizije budućnosti. Tipologija pridonosi jasnijem razgraničenju funkcija i modusa operandi različitih političkih aktera jer se prošlost može koristiti u svrhu konfrontacije (i s opravdanim ili barem razumljivim razlozima), ali i u svrhu otvaranja rasprava i uključivanja različitih perspektiva. A prikaz dinamike komemorativnih praksi političara, koji se proteže kroz veći dio desetljeća i podsjeća i na podatak da je politička vrhuška na jasenovačke komemoracije počela dolaziti tek 2003. godine, čitatelju može pomoći da događaje stavi u blagotvorno odmaknutu perspektivu. Pavlakovićev rad korisno je pročitati usporedo s podacima koje, primjerice, donosi prilog Benedikta Peraka, koji je proveo istraživanje koje pripada području korpusne lingvistike. Analiza govora na sedam komemoracijskih događanja između 2014. i 2016. godine pokazuje kako se mnogo toga što inače ostaje na dojmu o retorici pojedinih političkih polova može utvrditi i iz učestalosti uporabe pojedinih pojmova. Dok grupacija govornika koji istupaju s desnih i ekstremno desnih pozicija, kao što je skupina “Esih i dr.,” najučestalije koristi imenice kao što su “žrtva” i “zločin”, grupacija “Pupovac i dr.,” koju bismo možda mogli nazvati anti-fašističkom grupacijom, u govorima najčešće koristi imenicu “borba”, a zatim i “dan”, “kraj”, “borac”, “ustanak”, “fašizam” i “antifašizam”. U ukupnom, pak, korpusu analiziranog materijala prevladavaju “Hrvatska” i “narod”. U istom tekstu, svrstanom u prvi dio zbornika koji se bavi sociokulturnim, filozofskim i lingvističkim pristupima komemorativnoj kulturi, navodi se i nalaz da po broju rečenica koje izgovaraju predstavnici pojedine institucije prednjači Katolička crkva, s čak 40 posto rečenica više od predstavnika koje druge institucije. Sama se dužina govora, navodi autor, može smatrati indikacijom “moći kulturne diseminacije i političkog utjecaja u komemorativnim praksama” (str. 71) pojedine institucije.

Na kraju, svakako ne treba preskočiti ni jednu rečenicu koju u zaključku svog priloga o uokvirivanju narativa o komunističkim zločinima u Hrvatskoj navodi jedan od dvaju urednika, Davor Pauković. Autor u samom zaključku, naime, piše o tome kako proces suočavanja s prošlošću u Hrvatskoj nije završen te da još uvijek postoje velike razlike u tumačenju događaja iz Drugoga svjetskog rata i poraća. I zatim dodaje kako u tom procesu ne pomažu nužno ni sami povjesničari jer “još uvijek postoje važne razlike u njihovim interpretacijama događaja koje se komemorira” (str. 114) što pripisuje i manjku objektivnih pristupa traumatičnim događajima u komunističkom razdoblju, kao i revizionizmu nakon 1990. godine. Stoga bi jedan od zaključaka zbornika mogao biti i to da prošlost ne prestaje lako pa ju je možda baš zato najuputnije ne stvarati u izobilju.

Orlanda Obad

Folklore. Electronic Journal of Folklore 77. Tematski broj "Human-Animal Relationship in Belief Narratives", ur. broja Mirjam Mencej, ur. Mare Kõiva i Andres Kuperjanov, Folk Belief and Media Group of Estonian Literary Museum, 2019.

Časopis *Folklore* br. 77, posvećen temi "Human-Animal Relationship in Belief Narratives" ("Odnosi između ljudi i životinja"), okuplja sedam tekstova predstavljenih na istoimenoj konferenciji koju je 2018. godine u Ragusi (Italija) organizirala mreža Belief Narrative Network u suradnji s društvom International Society for Folk Narrative Research. U uvodnom tekstu "Human-Animal Relationship in Belief Narratives" ("Odnosi između ljudi i životinja u predajama") Mirjam Mencej ističe važnost teme broja obrazlažući da su ljudi i životinje oduvijek bili u bliskom odnosu, što se kroz povijest manifestiralo u mnogim kulturnim oblicima, poput plesa, rituala, religijskih praksi, kao i u svakodnevnicima. Interakcija između životinja i ljudi uzima različite oblike – u kozmogonijskim mitovima životinje su stvaratelji svemira, u magijskim vjerovanjima ljudski pomoćnici, dok su u predajama prisutne u motivima metamorfoze, međuvrsnih seksualnih odnosa i animalizirane djece.

U tekstu "Playing with *Nezumi* Toys, Dreaming of Unattainable Utopia: Unique Portrayals of *Nezumi* in Japanese Folk Traditions" ("Nezumi igračke, san o nedostižnoj utopiji: prikaz *nezumi* životinja u japanskom folkloru") Fumihiko Kobayashi piše o miševima i štakorima koji su u Japanu poznati pod zbirnom imenicom *nezumi*. *Nezumi* u japanskom folkloru zauzimaju neobičan položaj jer se njihovo tipično ponašanje – grickanje, tapkanje, sakupljanje – koje obično ima negativne konotacije, promatra u pozitivnom svjetlu. Tako se zahvaljujući navedenim sposobnostima *nezumi* često u folkloru pojavljuju kao pomoćnici ljudi ili simboli sreće i obilja. Iako su se u razdoblju gladi povremeno javljale negativne predodžbe o *nezumima* kao kradljivcima žita i usjeva, češće su priče o miševima i štakorima kao čuvarima utopijskog bogatstva, odnosno hrane i namirnica, koje *nezumi* potajno prikupljaju i skrivaju u svojim tajnim skrovištima. Autor navodi i motive na drvorezima te *nezumi* igračke kao vizualne, trodimenzionalne oblike priča o *nezumima* i s njima povezanim fantazijama o "kakurezatu", utopiji obilja i bogatstva.

Jelka Vince Palua u tekstu "What Can the Mythical Frog Tell Us? The Symbolism and Role of the Frog in History and Modernity" ("Što nam govori mitska žaba? Simbolika i uloga žabe kroz povijest i moderno doba") piše o žabama i folklorističkim, mitskim, jezičnim aspektima njihove simbolike u predajama, bajkama, ritualima, plesovima i sl. Žabe su se oduvijek povezivale s mitskim ishodištem života pa ne čudi da ih se često može naći u pričama o majčinstvu, plodnosti, regeneraciji, te što ih se povezuje s vodom (izvorom života). Autorica navodi brojne primjere, poput votiva u obliku žabe za zaštitu reproduktivnih organa, ritualnih plesova "Žapci" i "Žabská" u kojima plesači imitiraju pokrete žaba, također u slavu plodnosti, ili pak izraza "žaba" koji se pridaje ženskih genitalijama. Konačno, autorica piše i o lingvističkoj, etimološkoj poveznici između riječi žaba, vještica (baba) i gljiva, koja se, primjerice, odražava u tradicionalnoj svadbenoj dramskoj igri "Baba gljive brala". Autorica zaključno ističe da je mitsku žabu s dolaskom kršćanstva zamijenio lik Djevice Marije koja ipak, kao što istraživanje pokazuje, nije uspjela u potpunosti istisnuti pretkršćansku životinju.

Tekst Toka Thompsona "Listening to the Elder Brothers: Animals, Agents, and Posthumanism in Native versus Non-Native American Myths and Worldviews" ("Slušanje 'starije braće': životinje, agenti i posthumanizam u mitovima i svjetonazoru američkih Indijanaca") bavi se alternativnim poimanjem životinja u mitologiji američkih Indijanaca u kojoj su, za razliku od euro-američke tradicije i abrahamskih religija, životinje često prikazane kao svjesni subjekti, jednaki ljudima. Thompson ističe da se u mitovima američkih Indijanaca životinje često spominju kao "starija braća" čovječanstva, s kojima ljudi dijele prošlost. Primjerice, u pričama o stvaranju svijeta životinje su te koje stvaraju svijet – zec, jastreb, medvjed ili Baka Pauk. S druge strane, u abrahamskim religijama entitet koji stvara svijet nalik je ljudskom, a životinje su ili prikazane u negativnom svjetlu (primjerice zmija u priči o Adamu i Evi) ili pak kao podređene čovjeku. Autor ističe i zanimljiv paralelizam između tradicije američkih Indijanaca i zapadnjačke znanosti. Naime, ideja o životinjama kao o "starijoj braći" podudara se s Darwinovom teorijom evolucije, čime se pokazuje srodnost između znanosti Zapada i upravo one tradicije čija je tumačenja svijeta Zapad često odbacivao. Konačno, Thompson ističe posthumani potencijal animizma i novo zajedništvo između ljudi i životinja koje iz njega može proizaći.

Suzana Marjanić u svojem tekstu "Cockroaches: From Belief Narratives to the Contemporary Visual Practice of Catherine Chalmers, or How Cockroaches Have Survived on Earth for More Than 320 Million Years" (O žoharima: od predaja do suvremenih vizualnih praksi Catherine Chalmers ili kako su žohari preživjeli na Zemlji 320 milijuna godina) spaja zoofolkloristiku i etnozoološke pristupe s metodama kritičke animalistike. U svojem radu uspoređuje različite stavove prema žoharima u ruskoj i hrvatskoj tradiciji; dok su se u ruskom folkloru žohari (posebno crni) i njihovo razmnožavanje unutar kuće smatrali simbolom dobre sreće i blagostanja, u hrvatskoj etnotradiciji žohari imaju negativne konotacije i uglavnom se smatraju "štetočinama". Autorica također opisuje, polazeći od istraživanja teoretičarke kritičke animalistike Branislave Vičar, kontinuitet diskursa o žoharima kao "štetočinama" u popularnim reklamama za insekticide, poput one za *Raid*. Dok se u prošlosti ipak savjetovalo korištenje manje agresivnih metoda uklanjanja žohara iz kuće (recimo, krpanje rupa i pukotina u kojima se skrivaju, držanje ježeva), danas ipak dominiraju agresivni pristupi, podcrtani militantnom terminologijom. U nastavku teksta autorica navodi etički upitne primjere ubijanja životinja u ime umjetnosti, kao što je kontroverzni umjetnički rad Catherine Chalmers, koja tretira žohare kao "estetske simbole", ali i "estetske objekte" (ubija ih ili podvrgava torturi). Ta praksa, česta u postmodernoj umjetnosti, potiče brojne kontroverze o granicama umjetničke (i ljudske) slobode.

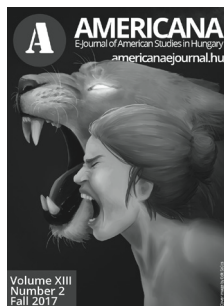
U radu pod nazivom "Belief Narratives of Spirit-Animals: A Case Study on Estonian Contemporary Folklore" ("Predaje o *duhovnim životinjama*: primjer suvremenog folkloru u Estoniji") Reet Hiimäe piše o takozvanim duhovnim životinjama, odnosno životinjama koje pružaju duhovno vodstvo. Takve životinje – vukovi, lisice, konji – imaju u životu ljudi uglavnom psihološku funkciju i pružaju im zaštitu, pomoć ili savjet u nevolji, a ljudi se s njima često prvi put susreću tijekom tečajeva šamanizma. Popularnost vjerovanja u životinjsko duhovno vodstvo raste ne samo zahvaljujući "neošamanizmu" već i suvremenim "ezoteričnim" knjigama i dječjim televizijskim serijama u kojima se životinje pojavljuju kao zaštitnici ljudi.

U ostale radove ubraja se i tekst argentinske folkloristice Marie Inés Palleiro pod nazivom "Animals, Tale Types and Belief Narratives in Argentinian Folklore" ("Životinje, tipologija priča i predaje u argentinskom folkloru") koji se bavi argentinskim pričama o životinjama i njihovoj važnosti za lokalni identitet i klasifikacijom tih istih priča. Autorica Mirjam Mencej u radu pod nazivom "The Werewolf as a Religios and Ethnic Other in a Herzegovian Legend" ("Vukodlak kao religijsko i etničko 'drugo' u jednoj hercegovačkoj legendi") opisuje legendu o borbi između čovjeka i vukodlaka koju je zabilježila za vrijeme terenskog rada u Bosni i Hercegovini. Na temelju navedene legende opisuje etničke i religijske sukobe na navedenom području. U ovom

broju časopisa nalazi se i tekst po izboru urednika autorice Mare Köiva, "Wolf: Human/Non-Human Relations on the Basis of Etiologies and Verbal Communication" ("Vuk: ljudsko-neljudski odnosi – etnološki aspekti i verbalna komunikacija"), u kojem se opisuju vukovi u estonskom folkloru, odnosno njihovi etnološki i religijski aspekti (pojava vukova, tabu nazivi, vučja magija).

Članci okupljeni u ovom broju časopisa *Folklore* razlikuju se pristupom i tematski, okupljajući komparativne folklorističke studije, istraživanja urbanih legendi, posthumanističke spekulacije i kritičko-animalističke analize. Raznolikošću pristupa i tema ovih osam tekstova ne samo da daje pregled važnih aspekata odnosa između životinja i ljudi u brojnim kulturnim oblicima nego i, zahvaljujući interdisciplinarnosti i premreživanju metoda, stvara nove veze između različitih područja.

Monika Bregović

Americana 8/2. Tematski broj "Interspecies Dialogue in Postmillennial Filmic Fantasies", gost. ur. Anna Kérchy, ur. Réka M. Cristian i Zoltán Dragon, Department of American Studies, Institute of English and American Studies, University of Szeged, 2017.

Osmo izdanje elektroničkog časopisa *Americana* posvećeno je, kako mu podnaslov govori, dijalogu između vrsta u postmilenijskim filmskim fantazijama. Urednica Anna Kérchy u uvodniku napominje da je svrha broja preispitivanje kategorija čovječnosti, identiteta i djelovanja u odnosu na ne-ljudske oblike života. Tekstovi okupljeni u časopisu bave se poglavito vizualnim kulturnim proizvodima, od filmova i televizijskih serija, bajki i slikovnica, pa sve do umjetnosti performansa.

Velik dio tekstova okupljenih u ovom izdanju *Americane* pristupa dihotomiji čovjek-ne-čovjek iz feminističke perspektive. Tako se Zsófia Márki u tekstu "Seal Skin and Language: Contemporary Adaptations of the Selkie Wife Tale" ("Koža i jezik tuljana: suvremene adaptacije priča o selki nevjestama") bavi suvremenim adaptacijama priča o "selkijima", bićima koja su napola tuljan, napola čovjek, i uglavnom ženskog roda. Selkiji su dio norveškog, irskog i škotskog, ali i eskimskog folkloru i mitologije, a u 21. stoljeću možemo ih pronaći primjerice u romanu *Seven Tears at High Tide* (*Sedam suza u vrijeme plime*) (2015.) C. B. Lee, filmu *Ondine* (2009.) Neila Jordana i animiranom filmu *Song of the Sea* (*Pjesma mora*) (2014.) Tomma Moorea. U većini slučajeva mitsko biće biva prisiljeno na život u ljudskom svijetu udajom za muškarca, s kojim ostaje radi gubitka kože/krzna. Autorica kožu selkija tumači kao oznaku njihove liminalnosti, koja nas podsjeća na srodnost ljudi i životinja. Još jedna bitna oznaka selkija jest odsutnost jezika, koji usvajaju tek kad se riješe svoje životinjske kože, što im omogućuje ulazak u simboličko

i postajanje ljudskim subjektom. Dalje, u tekstu "Bitch Training: Discipline and Punishment in Postfeminist Narratives of Female Werewolves" ("Dresura kuja: disciplina i kazna u postfeminističkim pričama o vukodlačicama") Annamária Hódosy opisuje popularne filmske i prozne pripovijesti o ženskim vukodlacima u odnosu na ideologiju postfeminizma. Iako se ženski likovi u romanu kao što je *Confessions of a Werewolf Supermodel* (2007.) (*Ispovijesti vukodlačice supermodela*) Ronde Thompson ili pak filmu *Ginger Snaps* (*Giger puca*) (2000.) Johna Fawcetta pretvorbom u vukodlačicu osnažuju i emancipiraju, postajući samouvjerenije, privlačnije i seksualno agresivnije, Hódosy ističe i naličje takve egzistencije. Njihovo se promiskuitetno ponašanje i nasilni karakter, kao tipična obilježja vukodlačjeg identiteta, moraju neprestano disciplinirati kako bi "zaraza" ostala tajnom. Time se razotkrivaju disciplinski i normalizirajući postupci potpomognuti kozmetičkom i modnom industrijom te medicinskim korekcijama. Osim što razotkrivaju ideologiju konzumerizma, priče o vukodlačicama ukazuju i na postfeminističku reaktivaciju stereotipa – djevojke koje su neuspješne u izvedbi privlačnog i *sexy* ponašanja marginalizirane su i stigmatizirane. Rodnim stereotipima i njihovom subverzijom bavi se i članak "Merida and Mother Bear: a Lesson in Feminist Cultural Pedagogy" ("Merida i majka medvjedica: poduka iz feminističke kulturne pedagogije") Zsófiye Anne Tóth, koji opisuje emancipacijski potencijal odnosa majka-kći u animiranom filmu *Brave* (*Merida hrabra*) (2012.) u produkciji Disney/Pixar. U filmu se majka pretvara u medvjedicu, čime se propitkuju ne samo ustaljeni kanoni ljepote i ženstvenosti već i hijerarhijske strukture i institucije ljudskog društva. U ovoj priči o odrastanju Merida svojim hrabrim postupcima razotkriva svoju androginitet, dok se majka-medvjedica, zahvaljujući transformaciji, povezuje s kćeri – majčina metamorfoza u životinju izvor je njezine bliskosti s kćeri, ali naznačuje i transhumani, radikalno drugačiji potencijal.

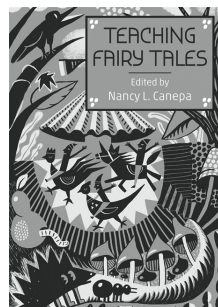
Dio tekstova u časopisu bavi se i umjetnošću u kojoj su životinje prisutne kao subjekti koji sukreiraju ljudski svijet i povijest. Tako se Barbara Klonowska u tekstu "From Human-Animal Friendship to Human-Animal History: Steven Spielberg's *War Horse*" ("Od ljudsko-životinjskog prijateljstva do ljudsko-životinjske povijesti: *Put rata* Stephena Spielberga") bavi pitanjem prijateljstva između čovjeka i životinja, koje bi se trebalo temeljiti na poštovanju i jednakosti, ali koje kao takvo nije moguće u hijerarhijama koje grade ljudi. Autorica analizira Spielbergov film *War Horse* (*Put rata*) (2011.) kao jedan od rijetkih pokušaja da se prikaže ne samo prijateljstvo između čovjeka i životinje (konja) nego i rekonstruira njihova zajednička (ratna) povijest u kojoj su, zahvaljujući neumoljivoj "demokratičnosti" rata, i jedni i drugi svedeni na topovsko meso. Autorica napominje da, unatoč sentimentalnosti, ovaj film uspješno uspostavlja posthumanu paradigmu znanja i svojevrstu inkluzivnu povijest "odozdo" koja uključuje i životinje, u čemu vidi jednu od najznačajnijih manifestacija duha prijateljstva između čovjeka i životinja. Dalje, Suzana Marjanić u svojem tekstu "Zoo-Ethical Implications of Contemporary Performance Art: Tajči Čekada's She-Boar and Trans-Hare Meet Mary Britton Clouse's Human-Chicken Unison" ("Zooetičke implikacije suvremene umjetnosti performansa: veprica i trans-zec Tajči Čekade susreću sjedenjenje čovjeka i kokoši Mary Britton Clouse") opisuje zooetički potencijal u radu dviju umjetnica, hrvatske umjetnice performansa Tajči Čekade i američke umjetnice i aktivistice Mary Britton Clouse. Čekada uključuje životinje kao subjekte u svojem *Pikniku* (2013.), videosnimci "doručka na travi" s vepricom Gertrudom, gdje preispituje ubijanje životinja u lovu, dok se u *Eko-eko, ljudsko mlijeko* (2017.), proizvevši ljudsko mlijeko, bavi pitanjima eksploatacije životinjskih tijela u mliječnoj industriji. Dalje, u videoperformansu *F to H, Run Hare Run* (2014.), u kojem je umjetnica dala ugraditi zube nalik zečjima, pitanje prava životinja isprepliće s transrodnom i transvrskom problematikom, koju implicira izraz F to M, odnosno od ženskog u muško, i obrnuto (M to F). Kod Čekade 'F to H' znači pretvorbu u zeca (engl. *hare*), kako bi se naglasilo da se nikako ne radi o zečici po uzoru na Playboyeve Hefnerove zečice. S druge strane, američka umjetnica Mary Britton Clouse, poznata po spašavanju životinja i

borbi protiv njihova zlostavljanja u umjetničke svrhe, u svojem radu naglašava sličnost između ljudi i životinja kroz "postajanje-životinjom", što se može vidjeti u njezinoj seriji fotografija *Portraits/Self-Portraits (Portreti/Autoportreti)*, na kojima prikazuje kokošja i ljudska lica. U tekstu "Embracing the Insect: Representations of Arthropods in American Horror Cinema" ("Susret s insektima: prikaz člankonožaca u američkom horor filmu") László Sepsi bavi se podvrstom filmskih horora u kojoj su u prvom planu člankonošci poput žohara ili pauka. Pišući o filmovima kao što su *The Tinger* (1959.) Williama Castlea ili *Joe's Apartment (Joeov stan)* (1996.) Johna Paysona, autor ističe da se strah i gnušanje koje taj specifični žanr proizvodi temelje prvenstveno na sposobnosti člankonožaca da uđu u naša tijela i kuće, te na njihovim morfološkim obilježjima koja ih čine svojevrsnim "pravim" čudovištima. U tekstu "Vegetal Visions: Ecocritical Encounters with Plant Kin in Transmediated Fairy Tales" ("Vegetativne vizije: ekokritički susreti s biljnim srođnicima u transmedijaliziranim bajkama") Anna Kérchy piše o "djeci biljkama", odnosno djeci koja su napola biljke, i koja često služe kao zamjenska djeca u ljudskim obiteljima. U jednom od analiziranih filmova *Little Otik (Mali Otik)* (2000.) Jana Švankmajera, dijete-biljka biva ubijeno radi svojeg golemog apetita, nakon što počne proždirati članove svoje obitelji, što autorica čita kao komentar na neutaživi konzumerizam postkomunističkih društava srednje Europe. S druge strane, ne sasvim ljudski protagonist filma *The Odd Life of Timothy Green (Neobičan život Timothyja Greena)* (2012.) Petera Hedgesa potpuno je suprotan – u filmu koji se dotiče ozbiljnih problema poput neplodnosti i posvojenja, dječak-biljka predobar je za ljudski svijet, a uloga mu je da katalizira moralno sazrijevanje ljudi. Konačno, među objavljenim tekstovima ističe se i "Cannibal Aesthetics: Hannibal Lecter and the Monstrosity of Genius" ("Estetika kanibalizma: Hannibal Lecter i čudovišnost genija") Mária Z. Nemese, tekst u kojem se kanibalizam poznatog filmskog protagonista Hannibala Lectera čita kao degeneracija, ali istovremeno i humanizacija. Dok ga prenaplašeno osjetilo okusa s jedne strane bestijalizira, desesseintesovska profinjenost osjetila može se smatrati i njegovom superiornošću nad prosječnim čovjekom.

U ostale autore ubrajaju su Dávid Levaente Palatinus, koji piše o problemu subjektivnosti i svijesti, i Mark Horvath i Adam Lovasz koji problematiziraju "studije biljaka" pozivajući se na ideje Deleuzea i Guattarija te Karen Barad. Uz to, recenzije su napisali Tamara Muhel ("Animal Horror Cinema: Genre, History and Criticism", ur. Katarina Gregersdotter, Johan Höglund i Nicklas Hållén), Edit Szűcs ("From Dog Bridegroom to Wolf Girl. Contemporary Japanese Fairy-Tale Adaptations in Conversation with the West", Mayako Murai) i Dávid Szőke ("Modernist Ethics and Posthumanism". *Twentieth-Century Literature*. Vol. 61, br. 3, ur. Derek Ryan i Mark West). Zaključno, možemo se složiti s urednicom broja koja je istaknula da je glavni cilj predstavljenih tekstova pokušaj razumijevanja onih bića na koja čovjek, kroz razne oblike fikcije, često projicira svoje strahove i žudnje. Iako ih se u ljudskom svijetu rijetko smatra subjektima, nezavisnim o znanju koje čovjek proizvodi o njima, dijalog između različitih vrsta izvor je emancipacije svih onih koji obitavaju na marginaliziranom polu dihotomije kultura-priroda.

Monika Bregović

Teaching Fairy Tales, ur. Nancy L. Canepa, Wayne State University Press, Detroit 2019., 478 str.

Suvremeno bogatstvo i raznolikost produkcije bajke i njezinih nebrojenih medijskih preobrazbi, kao i jačanje znanstvenog zanimanja za taj žanr, posljednjih se desetljeća odražavaju i na sveučilišnu nastavu, u kojoj je bajka dugo vremena bila prisutna tek u vidu jedne ili dvije nastavne jedinice unutar kolegija posvećenih (dječjoj) književnosti. Kako bi svima koji drže ili planiraju nastavu na temu bajke olakšale zadatak, te omogućile razmjenu ideja i iskustava, urednice Christa C. Jones i Claudia Schwabe objavile su 2016. godine zbornik *New Approaches to Teaching Folk and Fairy Tales* (Utah State University Press), koji objedinjuje 14 tekstova u kojima iskusni predavači opisuju vlastite kolegije i metode poučavanja, stavljajući time u prvi plan pedagoške i didaktičke aspekte nastave bajke, koji su ranije rijetko bili eksplicitno artikulirani. Tri godine kasnije (2019.), Wayne State University Press donosi *Teaching Fairy Tales* urednice Nancy L. Canepe, koji dijeli prethodnikovu osnovnu ideju, ali je u realizaciji znatno ambiciozniji.

Uz uvod koji potpisuje urednica, zbornik *Teaching Fairy Tales* sadrži čak 38 priloga 27 autora, uglavnom folklorista i istraživača književnosti, podijeljenih u dvije tematske skupine: temelji istraživanja bajke te poučavanje i učenje kroz bajke. Druga skupina dodatno je podijeljena na sedam tematskih poglavlja, posvećenih tipovima priča, društveno-povijesnom kontekstu, novim znanstvenim pristupima i njihovu mjestu u nastavi, bajci u nastavi stranog jezika, kreativnim aktivnostima i projektima, silabima, te pripovijedanju. Mnogi tekstovi u drugom djelu popraćeni su nastavnim materijalima poput pitanja za razmišljanje ili diskusiju, uputa za rad, uručaka i sl.

Prvi dio osmišljen je kao svojevrsan kratak uvod u područje istraživanja bajke te kao takav može poslužiti i kao vrijedan izvor za studente. Četiri ovdje okupljena rada, koja potpisuju neki od vodećih stručnjaka, nude odgovore na temeljna disciplinarna pitanja poput definicije žanra bajke (Maria Tatar), njegovog povijesnog razvoja (Graham Anderson, Jack Zipes), te procesa stvaranja kanona bajke (Donald Haase). Haaseov prilog otvara naročito zanimljiva pitanja o odnosu kanona s jedne, te istraživanja i nastave bajke s druge strane, te njihovom međusobnom reciprocitetu. S obzirom na to da kolegiji opisani u zborniku najvećim djelom perpetuiraju euro- i zapadnocentrični kanon (odražavajući time često kritiziranu euro- i zapadnocentričnost samog područja istraživanja bajke), Haaseova propitkivanja održivosti ideje jedinstvenog, zajedničkog nasljeđa u doba kada se sve više važnosti pridaje jezičnoj, kulturnoj, etničkoj itd. heterogenosti, predstavljaju dobrodošlu ravnotežu i poticaj na razmišljanje o mogućnostima proširivanja i revitalizacije postojećeg (iz suvremene perspektive koja vrednuje različitost i multikulturalnost, usko definiranog) kanona.

Drugi, poglavito pedagoški orijentiran dio zbornika, započinje prilogom Lewisa C. Seiferta, koji donosi pregled različitih tipova kolegija, od preglednih ili uvodnih, preko kolegija posvećenih adaptacijama bajke, do pojedinačnih nastavnih jedinica o bajkama unutar tematski širih kolegija. Nakon promišljanja o prednostima i nedostacima svakog tipa, autor razmatra

konkretna pedagoške strategije, poput pomnog čitanja ili kreativnih projekata. Prvo poglavlje drugoga djela sadrži primjere pomnog i komparativnog čitanja različitih inačica istog tipa bajke, poput priča o životinjskom mladoženji (ATU 425A-C; Anne E. Duggan) ili o ribaru i njegovoj ženi (ATU 555; Victoria Somoff). Prema autoricama, usporedba različitih varijanti istog tipa priče studentima nudi uvid u načine na koji pojedini tekstovi odražavaju društveno-povijesne i političke mijene (Gina M. Miele), te svjetonazore i sustave vrijednosti pojedinog društva (npr. nazori o ženama i braku; Duggan), potičući ih na propitivanje vlastitih predodžbi o bajci kao žanru koji je nužno didaktičan (Somoff).

Četiri teksta koja čine drugo poglavlje opisuju kolegije u kojima pomna društvena, povijesna i kulturna kontekstualizacija bajki vodi k osvještavanju važnosti izvanknjiževnih silnica koje utječu na književnu produkciju. Iščitavajući talijanske (Allison Stedman) ili bajke francuskih salona (Faith E. Beasley), studenti istražuju u kolikoj mjeri poznavanje konteksta pridonosi boljem razumijevanju tekstova (Linda Kraus Worley), te prepoznaju važnost raznih meta- i paratekstualnih elemenata (Jennifer Schacker). Treće poglavlje okuplja tekstove koji opisuju primjenu raznih kritičkih pristupa proučavanju bajke u nastavi, konkretno feminizma (Charlotte Trinquet du Lys), kognitivno-afektivnog pristupa (Maria Nikolajeva), studija o invaliditetu (Ann Schmiesing), prijevodnih studija i istraživanja adaptacija (Cristina Bacchilega), te digitalne humanistike (Suzanne Magnanini). Silabi za većinu ovdje opisanih kolegija sadržani su u šestome poglavlju.

Tri priloga (Maria Kaliambou, Christine A. Jones, Cristina Mazzoni) koji čine četvrto poglavlje opisuju bajkom nadahnute aktivnosti korištene u nastavi stranih jezika u svrhu razvijanja jezičnih vještina, ali i kulturne pismenosti. Iako se zanimljive aktivnosti i kreativni projekti koji studentima omogućuju primjenu i proširivanje naučenog javljaju i u drugim poglavljima (npr. polaznici kolegija C. Trinquet du Lys imaju zadatak rekreirati francuski salon 17. stoljeća i pripadajuću mu modu pričanja bajki), u petome poglavlju zadobivaju središnje mjesto. Šest u njemu okupljenih priloga opisuju originalne primjere studentskog angažmana u učionici i izvan nje, poput organizacije izložbe ilustracija bajki (Elio Brancaforte), testiranja raznih folklorističkih i semiotičkih teorija kroz igre (William Moebius), smišljanja novih verzija poznatih bajki (Benjamin Balak i Trinquet du Lys), suradnje putem *online* platformi (Julie L. J. Koehler), snimanja videa, te posjeta knjižničnoj zbirci starih i rijetkih knjiga (N. L. Canepa). Neki od spomenutih projekata iziskuju izlazak izvan parametara fakulteta (npr. izložba) te u tom smislu pokazuju na koji način studij humanističke orijentacije može služiti zajednici. Šesto poglavlje sadrži 11 silaba za kolegije opisane u prethodnim poglavljima, dok sedmo donosi dva priloga posvećena pripovijedanju: tekst Kay Stone, koja dijeli vlastita iskustva i primjere iz nastave kreativnog pripovijedanja, te dnevničke bilješke koje potpisuje profesionalna pripovjedačica Gioia Timpanelli.

Više autora, a ponajprije urednica, iza koje je bogato nastavno i istraživačko iskustvo, ističe prednosti nastave posvećene bajkama. Naime, činjenica da se radi o tekstovima koji su uglavnom dobro poznati studentima (barem posredstvom njihovih Disneyjevih adaptacija) znatno olakšava predstavljanje i raspravu o novim konceptima, kao i razvoj kritičkog razmišljanja, kulturnih kompetencija, te analitičkih i drugih vještina, a istovremeno potiče studente na preispitivanje vlastitih predodžbi i emocionalnih i intelektualnih konstrukata koje donose na nastavu. Na koncu, popularnost žanra jamac je velikog odaziva među studentima, što, s obzirom na krizu s kojom su suočeni brojni humanistički odsjeci, nije zanemarivo.

Ranije spomenutom fokusu na zapadnjački kanon, koji bismo mogli izdvojiti kao nedostatak zbornika, valja pridodati i ograničenost nastavnog konteksta o kojem se govori. Naime, gotovo sva opisana nastava odvija se na američkim i kanadskim sveučilištima, što i nije naročito začudno imamo li na umu da velik broj vodećih stručnjaka djeluje u SAD-u (Bacchilega, Ruth

Bottigheimer, Haase, Tatar, Zipes) i Kanadi (Pauline Greenhill), te da se glavnina nastave, pa i nakladničke djelatnosti (npr. nakladnik ove knjige, koji objavljuje i vodeći časopis posvećen istraživanju bajki, *Marvels & Tales*, ima središte u SAD-u) odvija upravo na sjevernoameričkom kontinentu. Ipak, bilo bi zanimljivo i poučno razmotriti i iskustva onih koji predaju izvan tog geografskog, kulturnog i jezičnog kruga, u drugačijim uvjetima i mogućnostima organiziranja nastave. U konačnici, time bi se oprimirala i međunarodna institucionalizacija istraživanja bajki o kojoj je riječ u uvodu.

Množina opisanih oblika nastave (od "klasičnih" predavanja i seminara do terenske i *online* nastave) te tematska i pedagoško-metodološka raznolikost priloga ukazuju na korisnost i prilagodljivost bajke raznim vrstama nastave, od satova stranih jezika (Canepa naglašava njihovu ulogu u učenju i ponavljanju prošlih glagolskih vremena), preko književno-kulturnih kolegija, do kreativnih oblika nastave i kolegija koji se bave nekim oblikom pripovijedanja. Ovaj pristupačan i dobro osmišljen zbornik u tom će smislu biti zanimljiv i koristan ne samo onima koji već predaju kolegije o bajkama već i nastavnicima stranih jezika i (dječje) književnosti, te svima koji su u potrazi za kreativnim metodama i projektima kojima će pobuditi znatiželju studenata i uvećati njihovo aktivno sudjelovanje u nastavi.

Nada Kujundžić

**Stoljeće djeteta u Hrvatskoj.
Djetinjstvo i školovanje u 20. stoljeću,
katalog izložbe, ur. Štefka Batinić
i Elizabeta Serdar, Hrvatski školski
muzej, Zagreb 2019., 277 str.**

U prosincu 2019. Hrvatski školski muzej objavio je opsežan katalog istoimene izložbe koja je sredinom prosinca postavljena u muzeju, na tragu dobre muzejske prakse u posljednjih nekoliko godina da se pripremanje i opremanje izložbe iskoristi kao povod za istraživački rad i da se rezultati istraživanja objave u obliku publikacije – knjige. Tako smo, od 2001. godine do danas, dobili čak petnaestak bogato opremljenih i istraživački utemeljenih kataloga – publikacija o različitim temama povezanim s poviješću pedagogije, obrazovanja, djeteta i dječje književnosti u Hrvatskoj, od kojih je ova posljednja, *Stoljeće djeteta u Hrvatskoj: djetinjstvo i školovanje u 20. stoljeću* najobimnija (gotovo tri stotine stranica) i s najambicioznijim uredničkim polazišnim pretpostavkama. Naslovna je sintagma preuzeta od švedske pedagoginje i filozofkinje djetinjstva Ellen Key koja je 1900. godine napisala istoimenu knjigu, predviđajući bitne promjene u odnosu (europske, zapadnjačke) društvene zajednice prema djetetu kao posljedicu naglog i uzbudljivog zamaha pedagoške i psihološke znanosti na kraju 19. i početku 20. stoljeća.

Urednice Štefka Batinić i Elizabeta Serdar, ujedno i autorice izložbe, naslovnu su temu obuhvatile u četiri široko zacrtana smjera; u prvoj se cjelini definiraju i ukratko kontekstualno

fundiraju središnji pojmovi djeteta, odrastanje i djetinjstvo, u drugoj se cjelini djeteta i djetinjstvo iščitavaju na podlozi "javnog života" u onom promjeru i dosegu koji je predviđen za dječje dionništvo u javnosti: dakle u okviru predškolskog i školskog obrazovnog sustava, sustava društvene skrbi o siročadi i dječjih organizacija; indikativno je da se u ovoj cjelini izbjegava proučavanje i predstavljanje djeteta i djetinjstva u pravno-povijesnom pregledu i u okviru juridičko-kaznene povijesne regulacije, koja se izostavlja iz povijesnog zahvata u djetinjstvo, pa i u poglavlju koje se bavi pravima djeteta. Potom, treća se cjelina bavi dječjom kulturom i u okviru te cjeline u kratkim se pregledima upućuje na najvažnija ili najpoznatija ili pak najreferentnija presjecišta popularno-kulturnog i dječjeg, uključujući ključne materijalne sadržaje povijesti dječje kulture kao što su igre i igranke, potom dječju književnost, kazalište za djecu, dječji film, dječji sport, dječju modu, dječje umjetničko izražavanje, imagologiju djetinjstva u povijesti fotografije 20. stoljeća te odnos djece i medija. Četvrta, labavo organizirana cjelina, slijedi i izložbene naglaske, prateći prava djeteta, tamnu stranu djetinjstva odnosno fenomen nasilja nad djetetom, obiteljsko zlostavljanje, siromaštvo, obiteljsku patologiju i društveni sustav skrbi o djetetu bez obitelji, kao i zakonodavni okvir dječjega rada. Na posljednjim se stranicama kataloga u tri dulja poglavlja djetinjstvo ispisuje kao predmet sjećanja, iz perspektive koju bismo mogli smatrati dominantnom u našem javnom govoru o djetinjstvu: u njemu se djeteta oblikuje kao bivše djeteta, djeteta koje je konstrukt sjećanja, i to u fragmentima, naknadnim interpretacijama i rekonstrukcijama, te djeteta koje je objekt pripovijedanja, ali ne i njegov subjekt.

U prvom dijelu, nakon uredničkoga uvoda u kojem se praktično kontekstualizira izložba u okviru djelatnosti agilnoga Hrvatskog školskog muzeja, psihologinja i pedagoginja Dubravka Miljković piše o središnjim pojmovima izložbe i knjige – o djetetu, djetinjstvu i odrastanju. Ekspertno očiste – pedagoško, psihološko – Dubravke Miljković svakako je oblikovalo i njezin diskurs o djetetu te je unekoliko i reprezentativno za percepciju i postuliranje dječjega kao predmeta proučavanja u humanistici i društvenim znanostima uopće. Djeteta je, naglašava Miljković, cjelovito biće, koje je, međutim, procesno definirano, odnosno kontekstualizirano svojim procesnim statusom, dakle statusom između nezrelosti i zrelosti, procesom rasta, razvoja, artikuliranja. Definicija djeteta američkoga psihologa Johna E. Andersona, na koju se oslanja Miljković, djeteta definira kao organizam koji raste i razvija se u infinitezimalnim promjenama, koji djeluje kao funkcionalno jedinstvo, koji je u recipročnom odnosu sa svojom okolinom, odnosno sa složenim i heterogenim prostornim i vremenskim kontinuumom u koji je uronjeno, te koji je, u konačnici, razvojni organizam: djeteta je u procesu stalnog razvoja koji se ne može zaustaviti ni vratiti. Djeteta je, međutim, i u teoriji i u praksi bitno određeno svojom mikro- i makro-okolinom, te Miljković u nastavku poglavlja u udžbeničkom tonu raspravlja o pedagoškim odrednicama i definicijama odgojnih i roditeljskih stilova, obilježjima dobre obitelji, djedovima i bakama u dječjem životu te, indikativno, poglavlje o definiciji djeteta, djetinjstva i odrastanja zaključuje napomenom o utjecaju djeteta na dobrobit i mentalno zdravlje djedova i baka, pesimistično naznačujući negativno djelovanje izostanka interakcije s unučadi na djedove i bake. Djeteta je, kako zaključujemo iz uvodnog, definicijskog poglavlja, u optici pedagoške znanosti shvaćeno u relacijskim kategorijama, to jest u odnosu prema odraslima. Pedagoška optika, ujedno, čini se povlaštenom i u historijskoj i u ahistorijskoj perspektivi u kontekstu proučavanja djeteta i djetinjstva, na što upućuje zaključak o (eliptičnoj) povezanosti naglog razvoja pedagogije i posljedične promjene u odnosu prema djetetu u početku 20. stoljeća s lošim posljedicama popustljivog odgoja kakve se detektiraju na kraju tog stoljeća.

U poglavlju koje slijedi Elizabeta Serdar, jedna od urednica, pregledno popisuje ustanove ranog odgoja, odnosno povijest razvoja ranog, predškolskog odgoja u hrvatskom 20. stoljeću. S obzirom na to da se u većim gradskim sredinama pjestovališta, čvališta, zabavišta i skloništa za predškolsku djecu osnivaju već od kraja 1860-ih godina, na početku 20. stoljeća

mreža ustanova predškolskog odgoja nije jako široka, ali ima respektabilnu tradiciju pa i važnu, nagrađivanu teorijsku potporu – metodički priručnik o radu i skrbi o djeci u dječjim zabavištima autorice Antonije Kassowitz-Cvijić iz 1895. nagrađen je Grand prix nagradom na Svjetskoj izložbi u Parizu 1900. godine. Novo je stoljeće, međutim, i metodološki i sadržajno zahtjevnije prezentirati s obzirom na razvoj pedagoške znanosti, uvođenje akademskog obrazovanja za odgajateljice i odgajatelje, bitno širenje mreže ustanova ranog institucionalnog odgoja, kompleksan zakonodavni okvir unutar kojega se razvija sustav predškolskog odgoja i obrazovanje u Hrvatskoj u 20. stoljeću, kao i s obzirom na ideološko i vrijednosno bitno razlikovanje dvaju razdoblja u 20. stoljeću, predratnog kapitalističkog i poslijeratnog samoupravnog socijalizma.

Štefka Batinić, druga urednica kataloga, zastupljena je u katalogu s pet priloga, od uvodnog dijela u kojem se artikuliraju polazišta u predstavljanju i imagološkom sustavu unutar kojega se oblikuje aktualna i povijesna predodžba o djetetu u Hrvatskoj, preko preglednog priloga o djetetu u školskom sustavu tijekom 20. stoljeća, zatim priloga o dječjim organizacijama, dječjem čitanju i djetetu u kontekstu dječje kulture. Svi se autoričini prilozi oslanjaju na osnovnu metodologiju povijesti djetinjstva, aktivirajući opsežnu referentnu i primarnu građu. Najzanimljiviji je svakako prilog naslovljen *Biti dijete u 20. stoljeću*, pregnantan ogled o predodžbenim uporištima i povijesno-razvojnoj imagologiji djeteta i djetinjstva u 20. stoljeću, u kojem se ukratko naznačuju središnje teme povijesti djetinjstva, kao i njegove različite klasne i prostorne artikulacije. Biti dijete u 20. stoljeću, kako pokazuje Batinić, predstavljalo je ne samo posve različita iskustva i svakodnevice s obzirom na različita vremena nego i s obzirom na različitost istovremenih, ali prostorno, klasno i rodno udaljenih egzistencija.

U okviru teme o djetetu unutar školskog sustava obrađuju se i dva zanimljiva aspekta materijalne povijesti školovanja: školski prostori i njihova oprema, te jedna od najneuralgičnijih tema u tom kontekstu – tema zadaća, školskih i domaćih. Premda Lea Bakić, autorica poglavlja o školskim i domaćim zadaćama, u svojem kratkom pregledu tematike varira između prezentacijske i regulacijske perspektive, u prilogu pokazuje kako su se tijekom predmetnoga stoljeća smjenjivale obrazovne filozofije unutar kojih se razumijevala korist ili nekorisnost domaće zadaće. Primjeri školskih zadaća koje donosi, ujedno, zorno pokazuju povijesnu protežnost učeničke spremnosti da u svojim kratkim sastavcima radije zadovolje svoje učitelje, nego da iskažu bilo kakvu kreativnost ili osobnost.

Druga je cjelina u katalogu zaokružena poglavljima o organizaciji skrbi za nezbrinutu djecu (o kojoj je Hrvatski školski muzej bio postavio odličnu izložbu 2013. godine popraćenu jednako odličnim katalogom, *Kao Hlapić i Gita: siročad u Hrvatskoj potkraj 19. i početkom 20. stoljeća*), te o dječjim organizacijama u 20. stoljeću. Od dvadesetostoljetnih dječjih organizacija spominje se samo njih nekoliko, no svakako najreprezentativnijih – u prvoj je polovici 20. stoljeća najmasovnija dječja organizacija Podmladak Crvenog križa koji u Hrvatskoj djeluje od početka 1920-ih godina, krajem 1930-ih ima u Kraljevini Jugoslaviji oko pola milijuna članova, a uz prekide aktivnosti tijekom dvadesetostoljetnih ratova (Drugog svjetskog i Domovinskog), aktivan je do danas. Uz njega su do sredine stoljeća utjecajna skautska organizacija, sokolski pokret i podmladak Jadranske straže, organizacije koje redom okupljaju brojno mlado sljedbeništvo i organiziraju ih u različitim akcijama, aktivnostima i zadacima, te svoju uspješnost mjere brojnošću članstva, ali i konkretnim pomacima u području djelovanja. Podmladak Crvenog križa, primjerice, u predratnom je razdoblju intenzivno zaokupljen zdravstvenim prosvjećivanjem djece i omladine, s vrlo konkretnim rezultatima kao što su izgradnja dječjih sanatorija, organiziranje školskih ljekarni, tečajevi prve pomoći i slično. Razdoblje Drugog svjetskog rata, međutim, donosi i najveću promjenu u društvenoj perceptibilnosti djeteta u povijesti djetinjstva uopće – politizaciju djetinjstva, i to ne samo u kontekstu ideologizacije i militarizacije u okviru organizacija Ustaška uzdanica, Ustaški junak i Ustaška Starčevićanska mladež od 1941.

godine nego i s obzirom na pridavanje obilježja političnosti društvenoj imagologiji djetinjstva. Društveni je status djeteta do sredine 20. stoljeća prilično čvrsto vezan uz predodžbe o dječjoj preddruštenosti i a-društenosti i inzistira na poziciji dječje društvene neparticipacije, odnosno prostornog, materijalnog, duhovnog, kulturnog i mentalnog odvajanja djeteta od društvene zajednice odraslih u koju je ulazak markiran različitim društvenim ritualima za različite skupine – od mature preko zapošljavanja do braka. Drugi svjetski rat donosi ključnu promjenu: dijete, već od sedme godine, postaje susceptibilno za političnu manipulaciju, odnosno percipirano kao političko, a ne više apolitičko biće. Razvoj i povijest pionirske organizacije, nastale u okrilju partizanske gerilske antifašističke borbe u prosincu 1942. godine te poslije rata reartikulirane u najmasovniju hrvatsku (i jugoslavensku) dječju organizaciju druge polovice stoljeća, s ideologizacijskim i politizacijskim impetuousom, međutim, pokazuju postupno polagano vraćanje djeteta u okvire apolitičnosti, kako se s desetljećima razvoja naglašena političnost neposrednog poratnog razdoblja smjenjivala s drugim tipovima društvene uključenosti. Zanimljivo je pritom primijetiti kako se u poglavlju o dječjim organizacijama ogleda upravo taj proces; pionirska se organizacija u njemu djelomice poistovjećuje sa svojim ritualnim kodovima (primjerice, svečano primanje u pionire, performativni retorički okvir primanja, svečana zakletva, parole, štafete, ikonografija), koji su u suvremenoj popularnoj kulturi i kulturi sjećanja dominantne figure kojima se metonimijski transponira društvena i politična povijest pionira.

Treća, najopsežnija cjelina u katalogu, posvećena je dječjoj kulturi, materijalnoj i nematerijalnoj, koja je u društvenoj memoriji najpostojanija točka identifikacijske nostalgije bivše djece. Dvadeseto stoljeće donosi uistinu obiman katalog nostalgčnih popularno-kulturnih i dječje-kulturnih sadržaja oko kojih se konstituiraju generacijski i transgeneracijski identiteti, te se upravo u ovome dijelu kataloga uočava najizrazitija centripetalna energija stoljetne memorije ili memorije dugog trajanja, budući da su kulturne i parakulturne diskurzivne i materijalne prakse izrazito vremenski protežne: svatko rođen u bilo kojem trenutku 20. stoljeća posjeduje osobno ili obiteljsko sjećanje na većinu opisanih tema, sadržaja i fenomena. Katalog i izložba tako katalogiziraju knjige, slikovnice, filmove (nažalost, ne i TV emisije), sportove, igre, igračke, modne trendove, fotografske prezentacije djetinjstva koje su poznavali ili s njima komunicirali i današnji četrdesetogodišnjaci i sedamdesetogodišnjaci. U tome smislu ovaj segment kataloga i izložbe svakako izaziva najintenzivniji i najafektivniji recepcijski i identifikacijski efekt.

Posljednja je, trodijelna cjelina, posvećena djetinjstvu iz perspektive bivšega djeteta: u poglavljima o djetinjstvu u autobiografskim tekstovima, izvještaju o anketi o sjećanjima na djetinjstvo i školovanje u 20. stoljeću provedenoj tijekom 2018. godine u Hrvatskom školskom muzeju i u zapisima o djetinjstvu Gordane Vnuk, Dubravke Galoić Kahlina i izvadcima iz spomenute ankete kojima završava tekstualni, sadržajni dio kataloga, najizrazitije se formira slika esencijalne drukčijosti djeteta, nostalgčna figura djeteta koje je bolje od odrasloga – ne nužno etički bolje, no svakako kvalitativno i doživljajno bolje. Pripovijedana sjećanja ujedno, uz dodanu emfatičku vrijednost, predstavljaju važan izvor za povijest djetinjstva u 20. stoljeću, budući da se temelje ne samo na emocionalnoj nego i na materijalnoj rekonstrukciji djetinjstva i njegove imagološke i društvene popudbine. Prostori djetinjstva, proslave rođendana, odjeća, frizure, hrana, rituali, paradigme svakodnevice, igračke, prijateljski odnosi, prijatelji, obiteljsko okruženje, kolekcionarski instinkti, kultura djetinjstva, knjige, časopisi, školski život – sve ono što je u prethodnoj kataložnoj cjelini referirano predstavljeno kao materijalna i kulturna povijest djetinjstva, u memoarskom pripovijedanju i crticama i anegdotama sjećanja postaje življena povijest. Gordana Vnuk pripovijeda o zagrebačkom djetinjstvu u šezdesetima, između Cesarčeve ulice u gradskom centru i Sanske ulice na Trnju, rekonstruirajući ne samo karakteristične obrasce uspostavljanja i proizvodnje djetinjstva poput disciplinatorskih i ritualnih mehanizama nego i interpersonalni univerzum kojim se dijete konstituira i kao opći i kao osobni pojam.

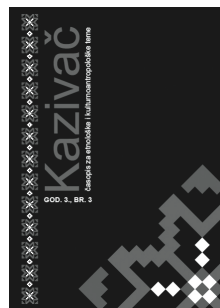
Fotografije rođendanskih proslava s repetitivnim motivima i mizanscenom kao simbolične prakse poznatog, “općeg” djetinjstva kontrapunkt su memoriji o narativima (*Winnietou!*) i prijateljskim odnosima koji uspostavljaju intimno, osobno djetinjstvo. Na sličan se način može čitati i pripovijedanje Dubravke Galoić Kahlina o kolekcionarskoj strasti u djetinjstvu (salvete, Životinjsko carstvo, poštanske marke).

Struktura kataloga, odnosno urednička odluka da se veliki broj tema obradi u vrlo preglednom, reduciranom obliku, unutar kojega je potrebno prikazati cijelo dugo i raznoliko stoljeće, svakako su utjecali na dojam o neravnomjernoj zastupljenosti pojedinih tema i istraživačkih rukavaca i katkada suženoj perspektivi kojom se zahvaćaju značenjski izrazito slojeviti i divergentni fenomeni. S druge strane, slatka nostalgija koja konstituira diskurs o djetinjstvu u zadnjem dijelu kataloga i prožima njegovu cjelinu, približava prezentiranje djeteta i djetinjstva u okviru izložbe i kataloga, ali i u javnome govoru u cjelini, domeni ljupkosti, ili, kako bi to definirao jedan od naših najradikalnijih filozofa i teoretičara dječje kulture Dalibor Cvitan, hedonističkom, kontinuelnom automatizmu nostalgične prezentacije djetinjstva kao zlatnoga doba.

Dubravka Zima

Kazivač. Časopis za etnološke i kulturnoantropološke teme 3/3.

Klub studenata etnologije i kulturne antropologije (KSEKA), Zagreb 2019., 250 str.

Povodom akcije Kluba studenata etnologije i kulturne antropologije (KSEKA) kreirao se *Kazivač* – časopis za etnološke i kulturnoantropološke teme. Prvi i drugi broj objavljeni su 2015. i 2016. godine pod glavnim uredništvom Tomislava Augustinčića, dok je treći broj objavljen nakon trogodišnje pauze, 2019. godine, s glavnom urednicom Tiom Glavočić i uredničkim timom koji su činile Ana Antolković, Maja Flajsig i Lara Osman Grganja. Časopis je nastao s ciljem promoviranja studentskog interesa unutar znanosti putem publiciranja njihovih radova nastalih u sklopu nastavnih obaveza ili izvan njih. Najnoviji broj časopisa, također količinski najbogatiji građom, segmentiran je na tri dijela koji su sačinjeni od četrnaest autorskih članaka, jednog intervjua i pet prikaza.

Članci su istinski raznolikih tematskih odabira (od antropologije plesa i religije do turizma, feminizma i društvenog sjećanja), no ono što ih spaja jest legitimni interes autora za odabrana područja. Članak Ane Antolković, “Dečki više vole igru, a igra je s loptom: etnografski prikaz muškaraca u plesu”, istražuje viđenje muških osoba unutar sfere plesa te pozitivne i/ili negativne strane koje se manifestiraju u njihovoj ne-plesnoj okolini. U višeautorskom uratku Ane Antolković, Tomislava Augustinčića, Sonje Jambor i Ene Mutapčić “Međugeneracijski odnosi

unutar fenomena hodočašća” fokus se usmjerava na manifestacije međugeneracijskih odnosa u suvremenim rimokatoličkim hodočašćima pri čemu se ti odnosi sagledavaju kao situacijski i relacijski unutar konkretnih društvenih i kulturnih konteksta. Petra Benčec u svom radu “Oživljavanje romskog identiteta” kroz etnografsko istraživanje opisuje integracijski proces Siniše Senada Musića, pripadnika romske nacionalne manjine. “TravAble: projekt pristupačnog turizma”, rad Andree Bosnić i Sandre Wahech, istražuje inkluzivnu turističku agenciju i projekt TravAble (nazvan po istoimenom globalnom savjetniku za putnike s invaliditetom) kao prvi hrvatski savjetnik za putnike s invaliditetom (uz motivaciju i misiju dvojice osnivača, razloge ukidanja i pogled na budućnost projekta) u kontekstu pristupačnog turizma. Vlatka Cirkveni, Matea Korda i Matija Krizmanić u članku “Škola, borba i hrabrost. I vjera: etnografija resocijalizacijskog-rehabilitacijske zajednice na primjeru Reto Centra” bave se Reto centrom (zajednicom koja uz rad i život u centru u ponudi ima holističku rehabilitaciju od zloupotrebe droge), proučavajući religijski aspekt zajednice (funkciju religije i značajke) kao i problematiku ovisnosti (sociokulturne posljedice, predrasude, stereotipizaciju). Rad Josipa Čekolja, “Tračalo se, šaptalo se o tom naokoli radi prevelike sramote: razvod braka pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća u sjeverozapadnoj Hrvatskoj”, prikazuje značaj navedenog razdoblja unutar procesa razvoja hrvatskog sela kao i širenja feminističke retorike kroz prve poslijeratne generacije. Maja Flajsig, Magdalena Janžić, Azra Mehmedović i Klara Šovagović u radu “Sakralizacija prostora i očuvanje religijske baštine: slučaj Trebišća” sagledavaju selo Trebišća kao prostor društvenih konstrukata koji se temelje na religijskoj i arhitekturnoj prošlosti putem posrednog djelovanja turističke zajednice, etnologa i ostalih čelnika Mošćeničke Drage. Članak “Žene u ratu: zaboravljeno žensko iskustvo ratne svakodnevnice” Tie Glavočić osvrće se na ratnu svakodnevnicu okupiranog Dubrovnika (1991./1992.) kroz žensku perspektivu. Magdalena Janžić analizira sjećanje te njegovo reanimiranje i formiranje kroz protekla dva desetljeća na prvu hrvatsku novinarku i značajnu hrvatsku književnicu Mariju Jurić Zagorku u radu “Revitalizacija sjećanja na Mariju Jurić Zagorku u kontekstu feminizma i suvremene kulture grada Zagreba”. Rad “Istočnjačke filozofije i religije na području Jugoslavije: časopis *Kulture Istoka* (1984–1992)” Theodore Jovanović uspoređuje načine na koje se nekoć govorilo o navedenom časopisu te kako se on spominje unutar današnje *new age* literature. Sara Morić se u svom radu “Udruga Queer sport i kohezija unutar LGBTIQ+ zajednice putem sporta i rekreacije” usmjerava na istraživanje o diskriminaciji LGBTIQ osoba u sportu kao i na rad udruge Q Sport (zajednicu kojoj je cilj podrška LGBTIQ sportašima, entuzijastima i rekreativcima). Kroz rad “Shvaćanje slavenske popularne kulture kroz YouTube kanal ‘Life of Boris’” Martina Novosel problematizira pojavu “slavenske popularne kulture” uz njezino interno i eksterno shvaćanje preko popularnog YouTube Kanala “Life of Boris”. Lara Osman Grganja u tekstu “Safe Passage: analiza izvedbenih praksi prosvjeda na primjeru marša za siguran prolaz izbjeglica” analizira dva prosvjeda za prava izbjeglica (27. veljače 2016. godine u Puli i Zagrebu), koje promatra kao predstavljачke oblike, te dublje definira ključne elemente poput odnosa izvođači/publika, same izvedbe, prostora izvođenja i načina izvođenja, te korištene rekvizite. U zadnjem članku u ovom broju *Kazivača* pod nazivom “Prostor i sjećanje: zaboravljene zagrebačke kavane” Ana Sikora istražuje simboličnost kavanskog prostora kroz njegovu ulogu u svakodnevnom životu kazivača tijekom 1970-ih i 1980-ih godina prošlog stoljeća.

Naredni je segment časopisa posvećen intervjuu s etnologinjom i kulturnom antropologinjom Nevenom Škrbić Alempijević, a vodi ga Tia Glavočić. Kroz intervju se izlaže kako Škrbić Alempijević percipira stanje etnološke i kulturnoantropološke struke u Hrvatskoj i u svijetu, u kojem bi se smjeru ona mogla razvijati, kakve su to prednosti etnološke kvalitativne metodologije, i s kakvim se etičkim izazovima može susretati. Drugi se dio intervjua usmjerava na fokuse istraživanja Škrbić Alempijević, njezine planove za buduća istraživanja, njezina iskustva kao predsjednice Međunarodnog društva za etnologiju i folklor (The International Society for

Ethnology and Folklore (SIEF)) te njezina iskustva sa studentskom suradnjom na projektima. Završni segment propitkuje njezino mišljenje o novijoj potražnji i naglasku na bavljenje temama koje su vezane uz umjetnost unutar struke etnologije i kulturne antropologije.

Završni dio donosi pet prikaza raznovrsne tematske građe. Ana Antolković predstavlja knjigu *Oni koji noću ustaju iz groba: vampiri od lokalnih priča do popularne kulture* (2017) Marijete Rajković Ivete i Vladimira Ivete, u kojoj se impozantna pojava vampirske mitologije tematizira kroz tradicijska i suvremena shvaćanja. Maja Flajsig dočarava knjigu Suzane Marjanić *Topoi umjetnosti performansa: lokalna vizura* (2017), u kojoj autorica nastavlja svoje istraživanje umjetnosti performansa i performativnog. *Vulnerability in Resistance*, u uredništvu Judith Butler, Zeynepa Gambettija i Leticie Sabsay, kojoj je cilj širenje i redefiniranje koncepata ranjivosti i otpora, predstavlja Lara Osman Grganja. Jozefina Čurković usredotočuje se na umjetničku organizaciju Otvoreni likovni pogon koja svoje vrijeme i snagu usmjerava ka korisnoj definiciji umjetnosti te je postavlja unutar funkcije razvoja demokratskog društva. Zadnji ponuđeni prikaz, čija je autorica Tara Ister Šverko, opisuje terensko istraživanje u Istri (okolica Potpićna i Pazina, 23. – 26. travnja 2018.) u sklopu kojega je petero studenata Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu sudjelovalo u osmoj međunarodnoj manifestaciji Etnografskog muzeja Istre "Pazi što jedeš".

Treći broj *Kazivača* donosi impresivan izbor različitih područja interesa. Autorice i autori članaka uspješno obrađuju odabrane teme te ih svojim pristupačnim stilovima čine primamljivima čak i za one koji se možda inače ne bi pronašli u tim područjima. Odabrani tekstovi vjerno prikazuju šarenolikost opcija istraživanja unutar struke te nesumnjivo mogu poslužiti kao motivacijsko sredstvo ili odskočna daska za one zainteresirane ili eksperimentalno nastrojene. Intervju pruža dragocjen uvid u misli jednog etabliranog člana etnološke zajednice, a prikazi zaokružuju cjelinu nudeći koncizne slike "dodatnog" štiva i čineći ga pristupačnijim. Sve u svemu, ovo je iznimno kvalitetan primjer ne samo časopisa kao takvog već i suradnje i pupajućeg interesa za područje etnologije i kulturne antropologije.

Vilma Benković

Konferencija Filozofsko-znanstveni aspekti veganstva, Novoosnovano udruženje studenata filozofije NOUS, Odsjek za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 29. 5. – 1. 6. 2019.

Konferencija *Filozofsko-znanstveni aspekti veganstva* održala se na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u organizaciji Novoosnovanog udruženja studenata filozofije NOUS i Odsjeka za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Ideja konferencije bila je, kako navode organizatori, pristupiti veganstvu na znanstveni način, analizirati ga kao društveni i etički fenomen, svjetonazorski i politički pokret te pokušati elaborirati njegove ciljeve i mogućnosti u suvremenom političkom diskursu.

Poticaj za konferenciju došao je iz sve veće medijske pokrivenosti veganstva, a o popularnosti teme svjedoči i činjenica da je, prema podacima Google Trendsa, u posljednjih nekoliko godina znatno poraslo pretraživanje pojma "vegan". Da fenomen veganstva iziskuje potrebu da postane predmetom sustavnijeg akademskog proučavanja pokazuju i neke publikacije recentnijeg datuma. To su, prije svega, *The Vegan Studies Project: Food, Animals, and Gender in the Age of Terror* (2015) autorice Laure Wright, koja slovi kao prva akademska monografija u humanistici o veganstvu, zatim knjiga *Thinking Veganism in Literature and Culture: Towards a Vegan Theory* (2018) autora Emelie Quinn i Benjamina Westwooda koja je pokušaj stvaranja kritičke teorije za veganstvo i *Through a Vegan Studies Lens: Textual ethics and Lived Activism* (2019) kao studija koja nastoji produbiti aktualne rasprave o veganstvu u popularnoj kulturi i medijima.

Na konferenciji su sudjelovali brojni aktivisti, među kojima izdvajam Luku Omana, predsjednika udruge Prijatelji životinja i posebnog savjetnika ministra poljoprivrede za područje zaštite životinja, zatim Mislava Skrepnika, *fitness* trenera i pokretača Facebook zajednice Snaga bilja posvećene promoviranju veganske prehrane i *fitnessa* te Roberta Međugorca iz inicijative Oslobođenje životinja. Zbog međunarodnog karaktera konferencije, velik je dio izlaganja održan na engleskom jeziku, a sami izlagači temi su pristupili iz različitih perspektiva: pravnih, etičkih i ekoloških, ekonomskih, socioloških, psiholoških, pa čak i nutricionističkih.

Konferencija je otvorena izlaganjem pozvane predavačice Jasminke Lažnjak (Sveučilište u Zagrebu) naslova "Sociology of Food: Food and Diet as Social Constructs", kao uvod u područje sociologije hrane koje se temeljilo na analizi prehrane kao društveno-kulturnog fenomena s obzirom na društvene strukture i različite kulturne kontekste. Konferencija je nastavljena izlaganjima koja su pristupila temi iz različitih teorijskih očista, bilo da su izravno povezana s pravima životinja ili da se naizgled uopće ne bave tim pitanjima. Tako je izlaganje Mateja Matičevića (Sveučilište u Zagrebu) razmatralo odnos dviju oprečnih perspektiva američkih profesora – Garyja L. Francionea, poznatog kao pokretača novog abolicionizma, i Stevena Besta, koji je zagovarao ideju potpunog oslobođenja, dok je Filip Drača (Sveučilište u Zagrebu) govorio o tome što historijski materijalizam može ponuditi u analizi diskursa o veganstvu i pokretu za oslobođenje životinja, unatoč tomu što je klasični marksizam zapravo zanemarivao pitanje životinje. O bliskosti kategorija vrste i roda govorila je Sofia Huerter (University of Washington), razmatrajući mogućnost implementacije ne-ljudskih životinja u feminističku teoriju stajališta s ciljem kritike specizma.

Nadalje, Petra Pajtak (OŠ Ivana Meštrovića Zagreb) analizirala je jedno od frekventnijih retoričkih sredstava u diskursu aktivizma za prava životinja – usporedbu eksploatacije životinja s holokaustom i ropstvom. Opširnije o pokretu za oslobođenje životinja govorio je Neven Petrović (Sveučilište u Rijeci) fokusirajući se na zasluge i ograničenja pokreta za oslobođenje životinja polazeći od *Oslobođenja životinja* Petera Singera kao utemeljujućeg djela pokreta.

Osim navedenih izlagača, izlaganja su održali i Marija Dejanović (Sveučilište u Zagrebu), Marijeta Bradić (Sveučilište u Zagrebu), Lia Curtis-Fine (Brandeis University), Tadej Todorović (Sveučilište u Mariboru), Amanda McMullen (University of Miami), Martina Dolgoš (Medicinski fakultet Osijek), Ivana Rumora Samarin (Prehrambeno-biotehnološki fakultet Zagreb), Fran Radonić Mayr (Sveučilište u Zagrebu), Marin Mandić (nezavisni istraživač) i Matthieu Moullec (Sorbonne University). Bogat popratni program konferencije sastojao se od sesije "change my mind" pod vodstvom *fitness* trenera Mislava Skrepnika, projekcije dokumentarnog filma *Dominion* (2018), radionice pripreme veganske hrane i degustacija koju su vodili Prijatelji životinja te radionice reciklažnog kuhanja u organizaciji kolektiva Hrana, a ne oružje. Nakon trodnevne konferencije, sudionici su bili pozvani da se pridruže četvrtom međunarodnom prosvjedu za zatvaranje klaonica koji se održao 1. lipnja 2019. godine u organizaciji Oslobođenja životinja.

Zaključno, konferencija je svojim opsegom, slojevitošću i disciplinarnom raznovrsnošću dokazala relevantnost pitanja veganstva. Zahvaljujući različitim teorijskim i metodološkim pristupima, ostvarila je značajan doprinos proučavanju te sve važnije teme, rasvjetljujući prepletene odnose hrane, aktivizma i identiteta.

Marijeta Bradić